

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

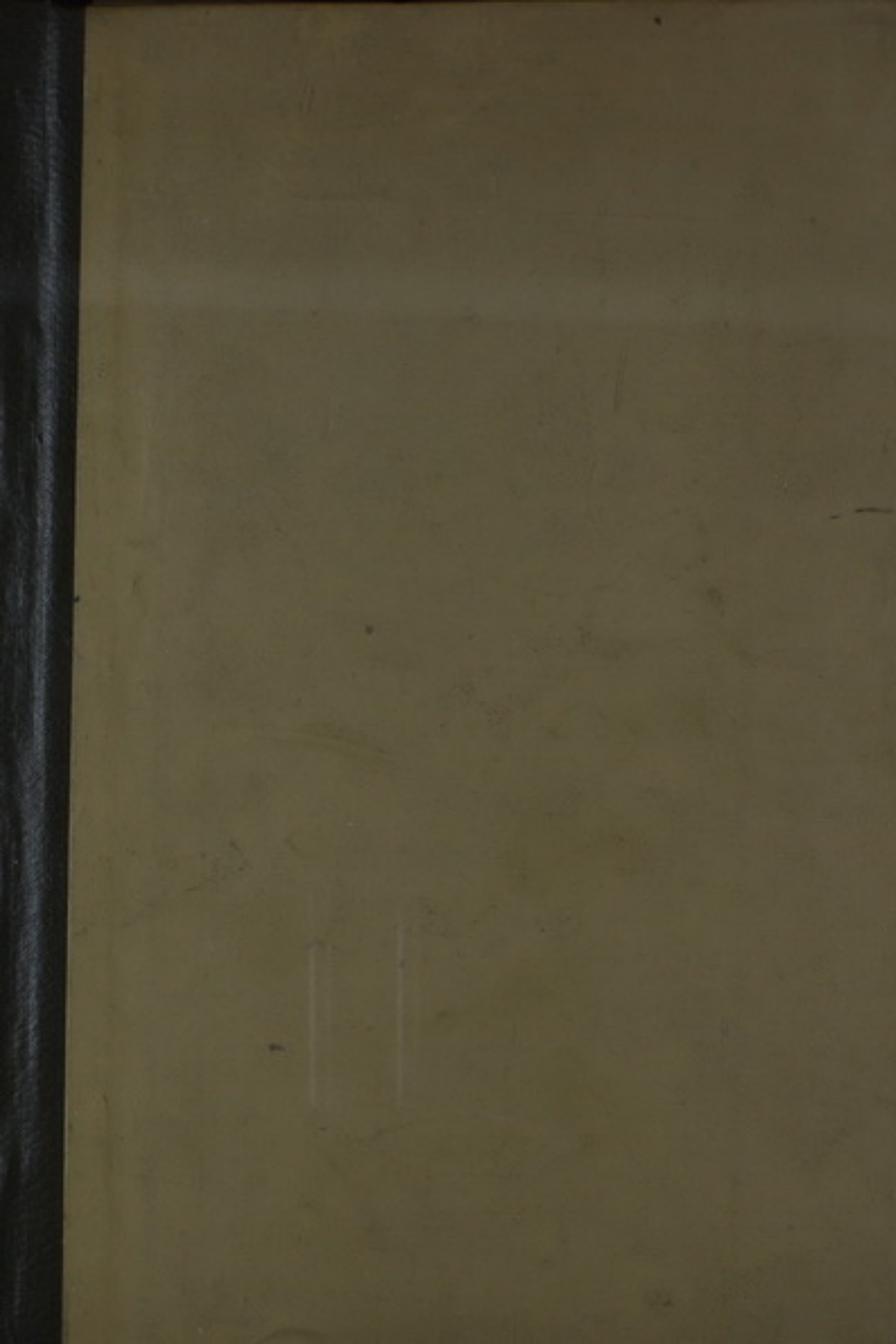
Դու կարող ես.

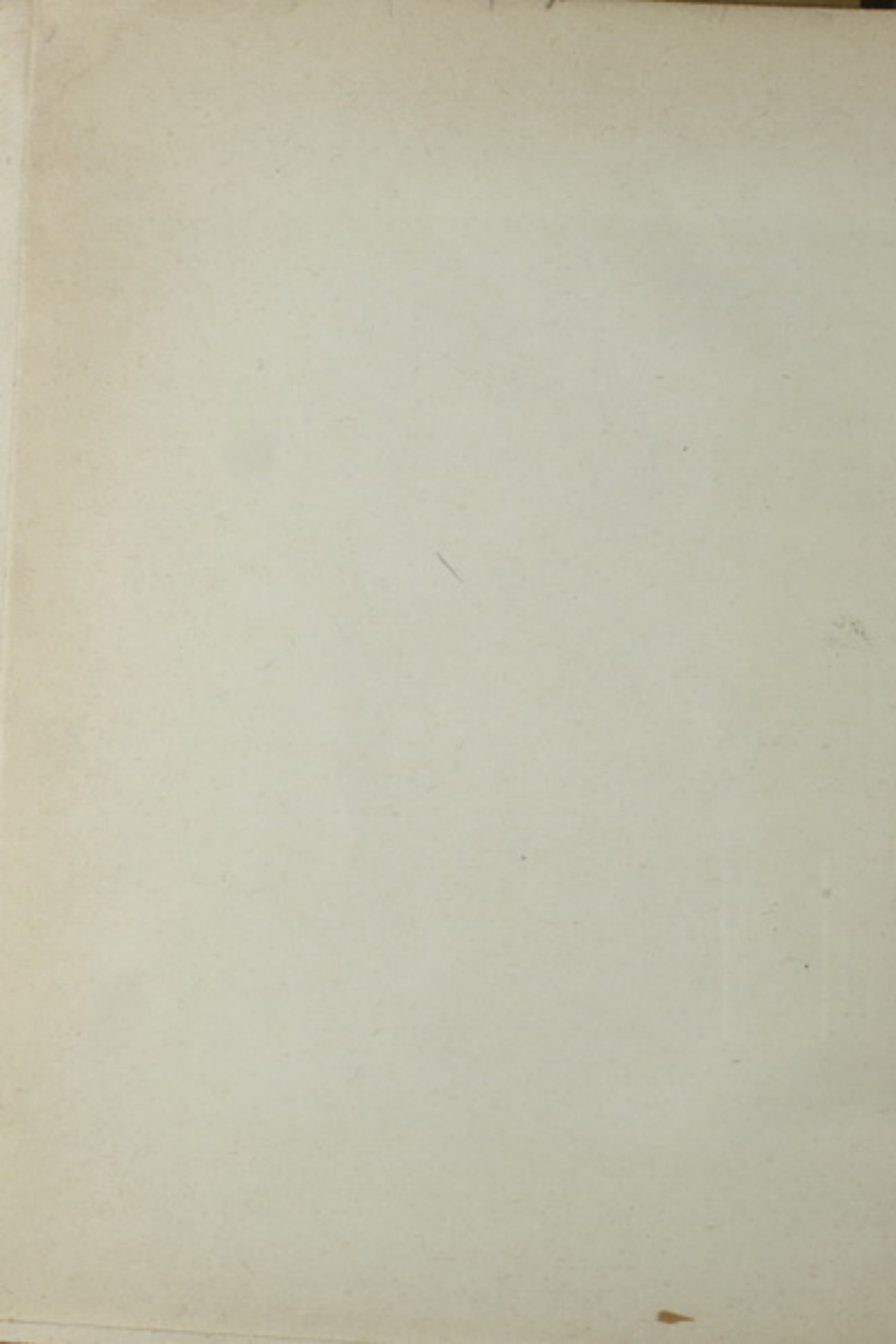
ստանձնել և տարածել նյութը ցանկացած մեդիայով կամ կրիչով
մեղմելով կամ օգտագործել անկա նյութը՝ անդձնելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՀԱՅԷԼ ԵՍԱՑԵԱՆ

ՀՈԳԻՍ ԵՔՍՈՐԵԱԼ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԻՒԹԱՐԻԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1922

891.93

30414

6-58

544444, 2.

3444444444444444

711

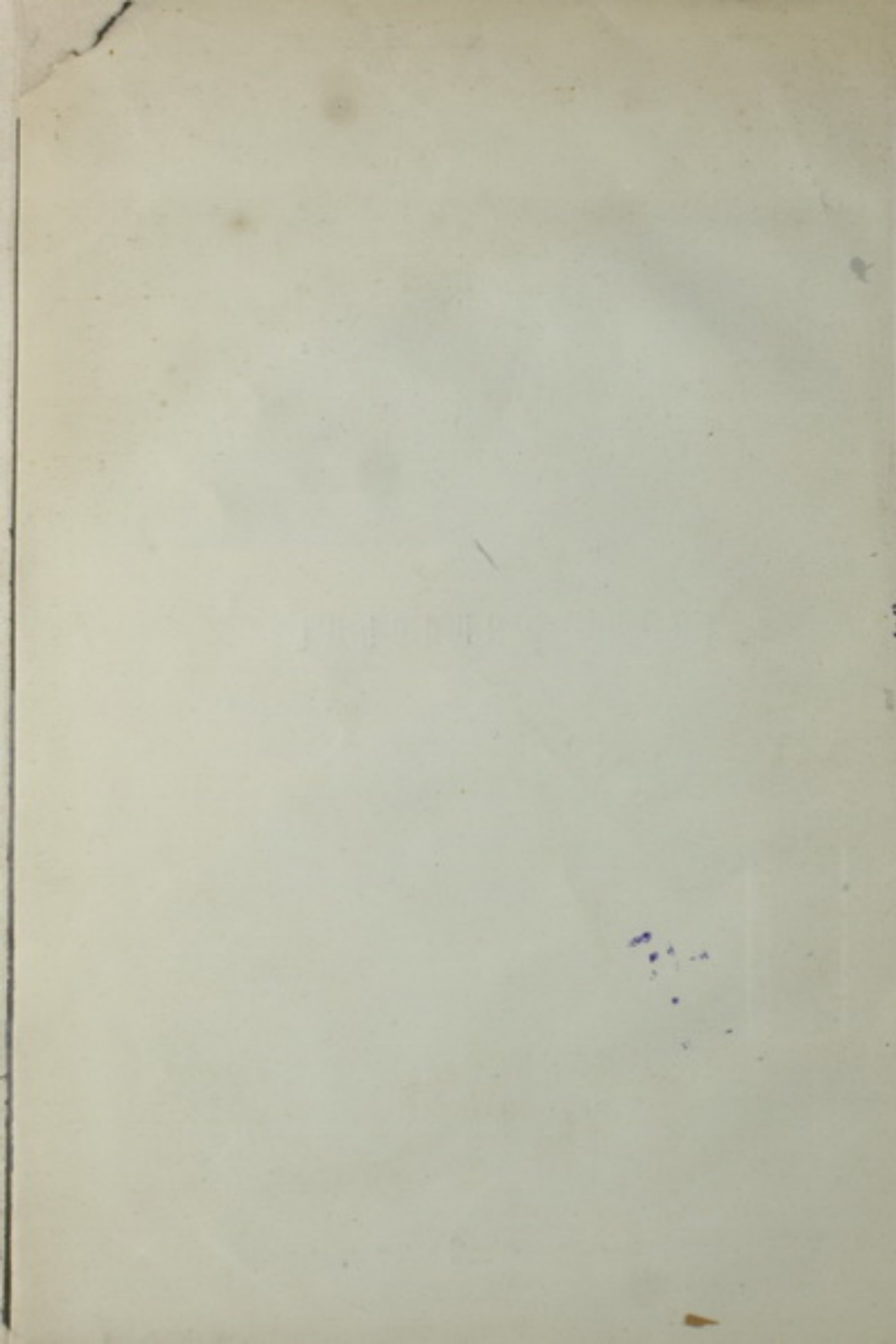
6

25/4/58

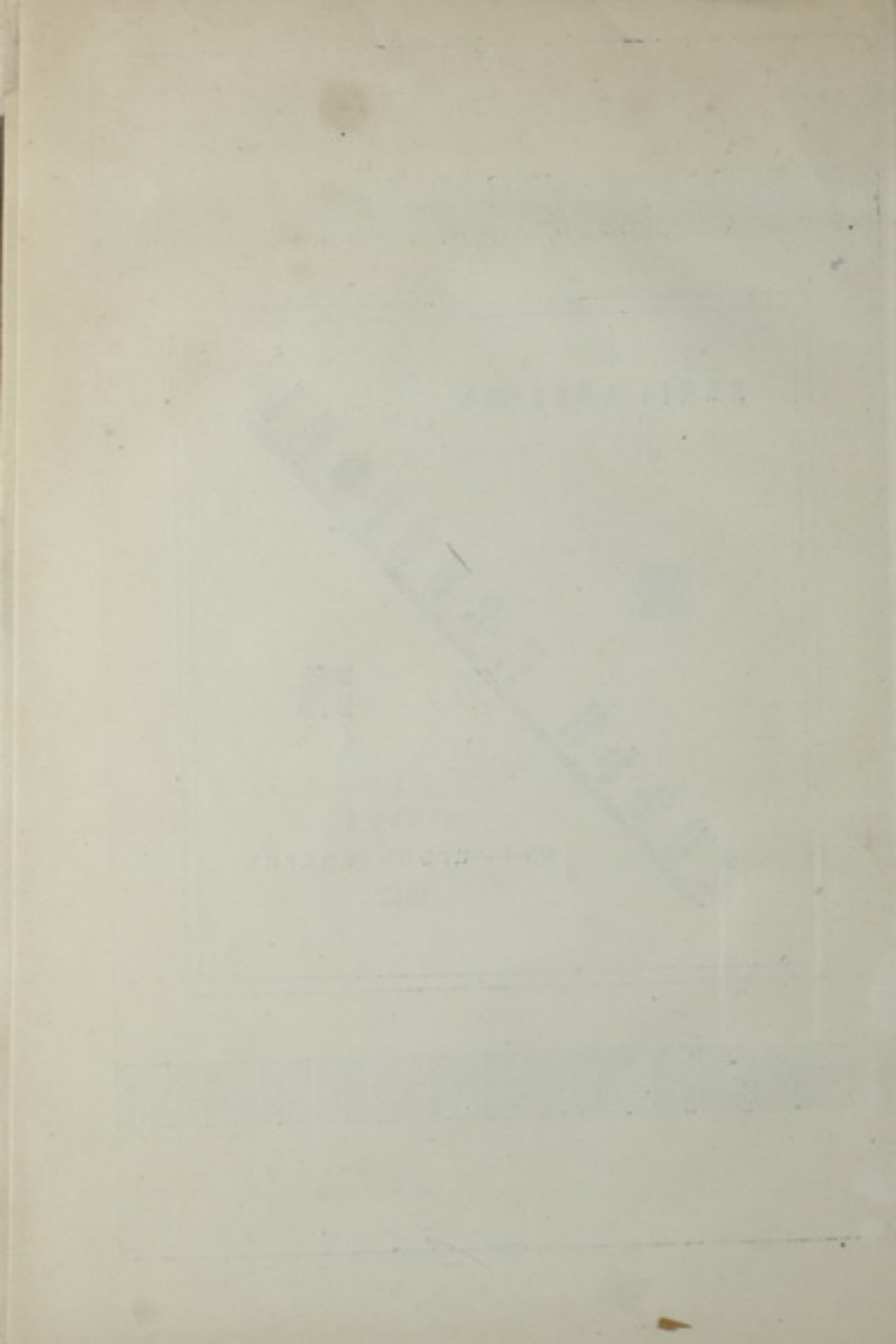
Հ-Ի-

ՀՈԳԻՍ ԱՔՍՈՐԵԱԼ

1914

የግንባታ ሚኒስቴር
የግንባታ ሚኒስቴር
የግንባታ ሚኒስቴር
የግንባታ ሚኒስቴር

ՀՈԳԻՍ ԱՔՍՈՐԵԱԼ

Այսօր վերադարձայ Կ. Պոլիս: Գարուն է եւ Ապրիլի գիշերը իր տենդազին եւ բուբուռնուէտ միմեղորտով ինձ կը յուզէ քաղցր խոտքով: Պաշար պաշիի իմ հօրենական տան մէջ՝ արամայացած է գրեթէ, մինակս կեցած բաց պատուհանին առաջ, երկար ժամանակէ ի վեր կը մտածեմ: Մտածել է ասիկա անշուշտ եւ ոչ ալ երազել, այլ հոգիս բացած անկայուն եւ անսահմանելի յուզմունքի մը՝ յամբարար կը տողորուիմ՝ բնութեան գեղեցկութիւնով եւ տափծանարար հաղորդակցութեան կը մտնեմ անոր հետ:

Այլ մութ է եւ ոչ լոյս, այլ աստղային ձերմակ եւ փալփայուն սարսուռ մը լոյսի, որ ամէն ինչ, նոյն իսկ հեռաւոր լեռնաշղթային գիծը, կը դարձնէ յեղեղով. կայծկլաւմներ կը վառին ու կը մարին անընդհատ հոգիտին մէջ, ուր բեղմնաւորման երկունքով զգրուած հողը խոնաւ եւ պարարտ բուբում մը կ'արտաշնչէ: Պաղջ հոգի ախլքներ կ'անցնին օդին մէջէն առանց տակաւին խառնուելու երկնային զօրութեան եւ զայն բարեխառնելու, ու այդ է անշուշտ պատճառը որ հակառակ տենդոս ջերմութեան որով ձակատա կ'այրի, յանկարծական ցրտութիւններ զիս կը զոլացնեն:

Կոր բացուող ծաղիկ մը կը բուրէ, աստղ մը կ'անցնի երկնքին վրայէն բուսեղէն ակօս մը գծելով ու գորտերը կը կրկնան բանջարանոցներու աւազաններուն մէջ, երկար, յամառ ու միօրինակ ձայնով:

Ինչքան թափանցող յուզիչ եւ խոր է այդ յարաւսեւ երգը գորտերուն, որ ինձ կը յիշեցնէ Երիշ գարուններ եւ զարմանալի ու ժով մը հայրենարազ՝ տխրութիւն յառաջ կը բերէ իմ մէջս... Կ'ուզեմ՝ այլ եւս պառկիլ ու հանգստանալ ու մտածել վաղուան գործերուս մասին, բայց այդ խոնարհ կենդանիներու գարնանային եւ սիրարազ՝ երգը զիս կը կաշկանդէ. կարծես տակաւին հեռու եմ Պոլսէն ու Սկիւտարի իմ հօրենական տունէս, կարծես յիշողութեամբ միայն կը լսեմ այս կրկնող ու գորովագին յուզում մը հոգիս զգայուն կը դարձնէ:

Իմ յիշողութեան անկիւններուն մէջ, փակուած դռներ կը բացուին ու անցեալ ժամեր կը վերադարձնուն: Խօսք մը, մտացուած շարժում մը, հորս մէկ անկարկը ու նոյն իսկ առօրեայ կեանքի մանրամասնութիւններ, որոնք վաղուց անցեր ու մոռցուեր են, վերստին կեանք կ'առնեն եւ ոչ թէ կ'անցնին

յիշողութեանս մէջէն, այլ վերստին ինձ կ'ընծայեն իրենց մէջ բովանդակած տխրութիւնը կամ ուրախութիւնը:

Երկար, երկար, կարծես շնչատ հապճեպով նոյնաշեշտ նօթերու շարք մըն է, որ կ'սպասի աւելի բարձր կամ աւելի մեղմ շեշտերու շարքի մը մէջ ու այսպէս անվերջ... անվերջ...

Այսու ամենայնիւ պէտք է փակեմ պատահանս եւ հանգստանամ. վաղը ամբողջ օրը պէտք է դադարեմ մարսատան մէջ, իմ պատկերներս խլելու պաշտօնեաներու ձեռքէն:

Այդ երկիւղալի գործողութիւնը կատարուեցաւ այնպիսի դիւրութեամբ մը որուն չէի սպասեր բնաւ. ամէն ինչ ստացայ առանց քննութեան. Սահմանադրական Թաւրթիան մասնաւոր եւ սիրալիր բարեացակամութիւն ունի մեզ նկատմամբ: Զարմանալի կերպով անակընկալ կացութիւններու երկիր մըն է այս երկիրը ու կարծես թէ մէկ վիճակէն միւսը փոխանցման շրջան չի կայ. կամ շատ լաւ, կամ շատ գեշ:

Պատկերներս դրեր եմ արդէն մեծ սրահին պատերուն վրայ, որ մեծ հայրս, տաղանդաւոր որմնակարիչ, օթմանն ռճով զարդարած է: Այդ մանուածապատ գիծերու ճարտարութիւնը ծածկուած է այժմ նկարներուս խիտ շրջանակներուն ներքեւ:

Ամբողջ օրեր փակուած կը մնամ այդ սրահին մէջ ու կը նայիմ երբեմն քննադատի խիստ աւքով, երբեմն յուսահատելով եւ երբեմն ալ հիանալով: Ես ուրիշ բան ընել կուզէի եւ ուրիշ բան կար անուշտ իմ հոգոյս մէջ: Իմ մէջ կար լոյս, զուարթութիւն ու կեանք, այլ սակայն իմ բոլոր պատկերներս քղարկուած են մշուշով: Իմ հայրենի լուսափառ երկրին արեւը չէ ծագած տակաւին այն գործերուն մէջ որ արտագրեր եմ, բայց եւ կ'զգամ որ դալիք գործերու մէջ այդ մշուշը պիտի փարատի ու իմ արեւս պիտի ծագի:

Գծուար է բացատրել այն մտորումները, որոնցմէ անցեր եմ եւ յանգեր այս հետեւանքին: Կարծես իմ կարօտս ու իմ հայրենաբաղձութիւնս իսկ է այդ մշուշը ու այդ տրամութիւնը, որ իր կնիքը դրեր է նաեւ իմ նկարագրիս վրայ: Ես ինքզինքս փնտռեր եմ շարունակ ու տանջուեր եմ փնտռելով, ու իմ հոգեկան գալարումներս դրօշմուած են իմ գիծերուս մէջ:

Պիտի հասկնան զիս, գոնէ պիտի գտնուի մէկը որ իր ճիշդ արժեքով գնահատէ կամ քննադատէ գործս: Պիտի հասկնան գոնէ այսքանը որ իմ թերութիւններս գիպուածի կամ անփութութեան արդիւնք չեն, այլ որ շանյաղթելի տրամադրութեան հետեւանք:

Այս առաւօտ երբ արեւը պայծառ կերպով ծագեցաւ ու իր լյսովը ողողեց ամէն ինչ, իմ պատկերներս երեւցան գունատ եւ զուրկ այն յուզումնականութենէն, որ այնքան հաղորդական կը համարէին բարեկամներս: Բայց երկկոյնան վարդազոյն մշուշին մէջ անոնք վերստացան իրենց արժեքը, ու

երկար առեն մնացի նստած անոնց զեւմ մտածելով եւ երազելով: Այդ պահուն սփոփուած զգացի ինքզինքս ու վստահութեամբ սկսայ նայիլ ու նոյն իսկ հեռագհեակ հիանալ: Այս իրիկուն հոգիս համընթաց է այն վիճակներուն հետ, որ ծնունդ առին այդ նկարներուն. թերեւս անոնց իրական արժանիքին վրայ կ'աւելցրենք իմ յատուկ արամագրութիւնս, մարդոք կ'ամբողջացնեն զանոնք, կը լրացնենք անոնց թերիւնները ու միտքս հեռագհեակ կը գերազդողուի:

Այսու ամենայնիւ որոշ կերպով կ'զգամ որ իմ արտայայտութեան ուղղակի միջոցը չեմ գտած տակաւին. թերեւս երանգապնակս պէտք էր տարբեր ըլլալ, կամ նիւթս յղանալու ուրիշ եղանակ պէտք էր փնտռելի: .. Եւ, Եւ, ի զուրէր է զարմեալ թափառիլ այդ անկէներուն մէջ...

Իրականութիւնն այն է որ արուեստի տեսակն է որ համապատասխան չէ իմ ներքին արամագրութեան: Եւ իսկապէս նկարիչ չեմ. իմ վարպետս ճիշդ բնորոշեց եւ մատը վերբին վրայ դրաւ, երբ բտաւ:

— Դուք, Տիկին, երաժշտութիւն է որ կ'ընէք գոյներու եւ գիծերու միջոցով:

Ընկերներս ինձ բոհին:

— Աւելի մեծ գովասանք չէիր կրնար յուսալ:

Տեսակէտով մը ճիշդ է. թերեւս մէկ արուեստի սահմանները զլել անցնիլ եւ թեւակոխել ուրիշ արուեստի մը կարուածին մէջ, այնպիսի ճարտարութիւն է որ միշտ կը զարմացնէ մարդիկը, եւ մարդոց հիացման գլխաւոր զրգագառածաւոր զարմացումն է: Բայց ես չեմ ուզեր այս խնդրին վրայ նայիլ առաւել կամ նուազ յարգութեան տեսակէտով:

Այս պահուս կրկին տարակոյսը կը մտնէ իմ մէջ եւ ես կուզեմ ինքզինքիս անգրագանալ եւ ծանշալ իմ ներքին խռովայտը աշխարհս:

Ճիշտ է որ ներշնչումը ինձ չի ներկայանար տեսիլքներով այլ երաժշտութեամբ: Տեսակ մը խուլ, ներքին, խորախորհուրդ համառուագ է, որ կ'սկսի որոտալ կամ մրմնել հոգոյս մէջ: Ընթիւս նման չէ Եւ մէկ յայտնի նուագարանի եւ Եւ մէկ մարդկային ձայնի հնչականութեան: Ընթիւս ունի լայն ու դաշն կշռոյթը ծովին, քամիին կամ անտառին ու երբեմն ալ մրմննացող առուակի մը: Ուրիշ կուգայ այդ դաշնակութիւնը իմ մէջ, ուրիշ կը բղիթ անթիւս կամ Բեւ արտաքին պատճառներ կարող են ստեղծել այդ, չեմ կարող յստակ ըսել. արտաքին աշխարհին եւ իմ ներքին էութեան միջեւ եղած կապերը կարծես յաճախ կը խզուին, կամ ինձ համար աննկատելի կը դառնան եւ հոգոյս խորքին մէջ է որ, ինչպէս անսպասելի եւ անծառնով գանձարանն մը, կը քաղեմ իմ ներշնչումս: Բայց ինչքան տարբեր է այն, որ կը տեսնեմ իմ հոգիին աշխարհով եւ այն որ կը զննեմ մարդկային աշխարհ առաջը: Կարծես ձեռքս կը միտն մութին մէջ ոսկիով լիւր պարկի մը մէջ, ափիս մէջ պինդ կը սեղմեմ գանձը, զգոյշ դուրս կը բերեմ ձեռքս, կ'զգամ շոշափելի կերպով ոսկիին գոյութիւնը, բայց երբ ձեռքս կը պարզեմ լոյս աշխարհին, այլ ես ոչինչ կայ եւ պէտք է ուշադրութեամբ զննել

Հազիւ թէ ոսկեփայլի Հեաք մը գանելու համար մորթին անշմարելի ծակափր-
ներուն մէջ: Այս է համեմատութիւնը:

Այսպէս որ իմ հոգիին երաժշտութիւնը, իմ ներքին փոփոքիկներս ու
ներքին խաղաղութիւններս տակաւին չեմ յաջողած արտայայտել ու սեւեռել
կտաւին վրայ. պիտի յաջողեմ երբեք վերջնել խորհրդաւոր քողին մէկ ան-
կիւնը. պիտի յաջողեմ երբեք սուղուիլ իմ խորքերուս մէջ միշտու յատակը
և. դուրս գալ ինքնագիտակից պայծառութեամբ և. յաղթական:

Հետաքրքրուած եմ ինչս ինձմով: Ամէն պարագային հաստատ կերպով
կարող եմ բնել, այն ինչ որ մարդիկ պիտի տեսնեն իմ գործերուս մէջ, այդ
քօշն իսկ է և. ոչ թէ, ինչ որ կայ ետեւը այդ քօղին: Այդ մշուշն իսկ է.
որ կը խափանէ իմ հոգիս ու զիս ինքզինքիս անծանօթ կը դարձնէ. այդ այն
տիրութիւնն իսկ է որ յառաջ կուգայ իմ կարօտէս, իմ բաղձանքէս, իմ
անկարողութեանէս:

Հաստատ կերպով կարող եմ բնել նաև. և. երաժշտութիւն չեմ յա-
ջողած ընել նկարչութեամբ այլ թերեւս վրձինս անգիտակցաբար հետեւեր
է իմ ներքին կշռոյթին. իմ երգերս ու իմ հոգիին համանուագը մնացեր են
համբ և. ոչ մէկ շեշտ տակաւին չէ արձակուած անկէ: Իմ պատկերներս կը
համապատասխանեն իմ հոգիին լուծեան շրջաններուն, երբ կարծես ամբողջ
պար մը ոգիներու իմ ներքին աշխարհէս անցած ու գացած է ու ամէն ինչ
քարացած է այդ բացակայութեան միջոցին: Այս աշխարհի օրեր են որ մարդ
ինքզինքը կ'զգայ թափուր և. կ'զբաղի այդ պարապը լեցնել յիշողութիւն-
ներով:

Իմ պատկերներս ուրեմն, յիշողութեամբ ապրումներու արտացոլացումն
են ու լուծեան շրջանի ծնունդներ: Այդ է պատճառը, որ առանց ինձ մեռեալ
են անոնք, և. կուտամ իրենց շունչը, և. կը տաքցնեմ զիրենք ու իմ աչքերս
միայն կարող են դնահատել զանոնք, որովհետև և. միայն գիտեմ իրենց բու-
փանդական տիրութեան կամ խաղաղութեան արժէքը:

Ինչ կարող են տեսնել օտար աչքեր այդ բոլորին մէջ. տարտամ յու-
ղում մը, կամ պարզապէս նկարին նիւթին, այսինքն կմախքին առաւել կամ
նուազ հաճելիութիւնը:

Բայց այդ տարտամ յուզումն է այն աւելին, այն գերազոյնը, որ արուես-
տագէտները կը համարեն իրենց մեծագոյն յաջողութիւնը: Բայց և. կը յա-
ւանինմ բաղձալ աւելին: Արանելի սպասումի մը խռովքը կայ իմ մէջս.
կ'զգամ որ հոգիս քրտօրի մէջ է և. ակնդէտ կ'սպասէ իր ազատագրման.
Ինչ բան և. ո՞վ պիտի խղէ իր շղթաները... ամէն ժամու կարելի է յուսալ
և. յուսարեկուիլ:

Բայց երբ գայ այդ պահը և. հոգիս ծանշայ այդ ցնծութիւնը, կուզեմ
այն առեն այդ ճարձատող հրդեհէն հրթիռ մը դուրս արձակել, այդ ալե-

կոծուող փոխորիկէն շատրուան մը յուզմունքի եւ գեղեցկութեան, եւ այդ հրաշալի յայտնութեան ի տես, գիտեմ, որ մարդիկ կարող են գալարուիլ հաճոյքով եւ տանջանքով:

Ամբողջ օրը պատկերներու առաջ թափառելով, խորհելով, երազելով եւ յուզուելով այնքան տկարացեր էի, որ երեկոյին տենդ ունեցայ. այս տենդը անբաժան ընկերս է, որ թերեւս իմ ուղեղային գրգռութեան հետեւանքն է: Իմ բարի եւ քաղցր բարեկամներէս մէկը, ծերունի արուեստագէտ մը, յաճախ եւ իրաւամբ կ'ըսէր ինձ:

— Ըստ կը մտածես եւ այդ լաւ չէ. յանձնուէ բնագոյիդ, լաւագոյն առաջնորդը արտփատին: Դարձիր միամիտ երեխայի նման եւ վերստին գտիր քու առաջին տարիներու զարմանալու եւ հիանալու հրաշալի յատկութիւնը: Այն ատեն է որ ծանրուն վրայ գլտորուող աննշան քարը ամբողջ հեքեաթ մը կը գառնայ քեզ համար, աշխարհը կը լեցուի ոգիներով, հրաշքներով եւ սքանչելիքներով եւ դուն կը կարողանաս արտասուել կամ ժպտիլ: Բայց մարդիկ որ իրենց սեպհական աշքերով չեն կարող տեսնել այդ հրաշքները, քեզմով կ'արտասուեն ու կ' ժպտին, եւ ահա այդ է արուեստը:

Յաճախ ես ինքս ըսեր եմ: Թերեւս այդ է ճշմարտութիւնը. յանձնեմ ինքզինքս իմ բնագոյիս, բայց մարդիկ կան որ իրենց մանկութիւնը կորսնցուցած են անգառնալի կերպով, որովհետեւ իրենց էութեան խորհուրդին մէջ ստացած են իրենց ծակաառգրին ազդարարութիւնը: Ինչպէս ժպտիլ եւ քաղցրօրէն արտասուել, երբ շղթայուած հոգիիդ անհամբեր թեւարախումները կ'զգաս անտեսանելի սեմի մը վրայ:

Նաեւ պէտք է ըսել, թէ վաղուց է որ ես հրաժարած եմ դիպուածին ընծայուած գիւրին յաջողութենէն: Ես ոչինչ կ'ուզեմ պարտիլ կոյր դիպուածին: Եւ երբ վրձինս առանց առաջնորդուելու իմ յատակ կամքէս, դիպուածով յառաջ բերե գոյներու ներդաշնակութիւն մը, կամ բարեկալն ուրուագիծ մը, անմիջապէս կը սրբեմ զայն կտաւիս վրայէն:

Այս տենդը մտածումին տենդն է, բայց նաեւ Պալսական տենդը. տեսակ մը ֆիզիքական յուզմունք, գարնանային երեկոներու հետ անբաժան. այնքան խռովիչ բուրմունք կայ միմեոյթոյին մէջ եւ խոնարհութիւն ու միանգամայն դադը ալիք հարաւային բամբի: Բայց մանաւանդ այն անկայուն, յարափոփոխ ու տենդագոյն խռովքը, որ կարծես անվերջ մահ է եւ վերածնունդ. լոյսերը կը պղպլան ու կը մարին, աննկատելի միմունջ մը, տեսակ մը միմեոյթոյային սարսուռ օգը կը յուզէ եւ երբեմն անշնչելի կը դարձնէ. կարծես երբեմն

աննշմարելի թեւատը մը կ'անցնէի եւ լոյսերը կը հանգին իր շուքին ներքեւ եւ ծառերուն ստափիւնը կը լռէ։ Ամէն ինչ կը դառնայ երազ, խռովք կամ մղձաւանջ։ մարդիկ կ'անցնին փողոցներէն գինոֆներու պէս գեղեւելով։ Ամէն ինչ, բնութեան տեսարան, մարդկային զգացում, քաղաքին սիրուէթը, նոճի-ներու սլացումները, մուէզիւնին աղօթքը, ամէն ինչ ոչ միայն իրենց բարձրագոյն գերազգրգուծեան կը հասնին, այլ եւ կը խառնուին իրարու հետ։ Ես կը յիշեմ որ շատ փոքր հասակէս այդ բոլորը կ'զգայի տարտամ կերպով եւ երբ գիշերները անկողնիս վարդով բուրումնաւէտ սաւաններուն մէջ կզկտամ, վերմակս կը բարձրացնէի մինչեւ հրատառը ծակատա եւ կը սարսուռայի, այդ սարսուռները այնքան նման էին այս իրիկուան սարսուռներուն։

Աշխարհիս վրայ ոչ մէկ քաղաքի մէջ թերեւս, գարնան խռովքը չունի այս գերանուրը եւ հիանազան հաղորդականութիւնը մարդոց ներքին էութեան մէջ։

Մայրամուտին, իմ գրասեղանիս առաջ նստած, դիզուած թերթերը կը լնդթատէի ու զուարճանալով կը կարդայի իմ մասին գրուած անամէջ շոգոքորթութիւններ երբ Անպուհեան եկաւ այցելութեան իմ նախկին ուսուցիչներէս մէկուն, Հրանդ Զեքրէզեանի հետ։

Ձեռք բարեւելէն անմիջապէս ետքը, Անպուհեան, գլխու ցնցումով մը եւս մղելով ծակատին վրայ ինկած մազերը, աչքերը յառեց թերթերուն եւ բարձրաձայն ծիծաղեց։

— Ա՛յ ձեզ հասցաներ։

Հրանդ Զեքրէզեան ծերացեր է, բայց հակառակ իր տլեխաւն մօրուքին եւ ճաղատ զուխին, զեմքը պահած է նախկին ոգեւորեալ արտայայտութիւնը։ Իր չափազանց կարճատես աչքերը իմ վրաս սեւեռեց, կորացած քամակը փորձեց ուղղել եւ ձեռքս պինդ սեղմած ըսաւ գորտփանքով։

— Իմմա, դուն իմ յոյսերս իրականացուցիր։

Իր խօսքերէն մանկան նման ուրախ եւ գոհ զգացի ինքզինքս, ինչպէս այն ատենները երբ իր նախասիրած աշակերտուհին էի։ Ար յիշեմ որոշակի, լատիշային վարժարանի դասարանը, ամառուան սկիզբի շատ տաք առաւօտ մը. ստորներով ծածկուած պատուհաններուն ետեւէն անհամար բզէզներ կը բզզան. պարտէզին միակ ծառը, մեծ թմբին, իր բուրումնաւէտ շունչը կը ջրկէ մեզ եւ ուսուցիչը կը կարգայ գրարար հատուած մը։ Ար յիշեմ թե ինչպէս իր ընթերցանութեան դասական գեղեցկութիւնը եւ նախադասութեանց յրատակ եւ ամուր կառուցուածքը, ձայնին շեշտը, արտասանութեան կշռոյթը երաժշտութեան նման կը յուզէին զիս եւ երեւակայութեանս մէջ կ'անցնէին արձանային ձեւերու յաջորդութիւն մը։ Քիչ բան կը հասկնայի ընթերցանութեան եւ բառերէն շատերը անիմանայի կը թաւային ինձ։ Բայց աւելի բան մը քան տառական նշանակութիւնը, կարծես մեր նախնեաց ոգին կը կանգնէր

դիմաց ու եւ չունէս բռնած, կեդրոնացած ոգեւորութեամբ մը անձնատուր կ'ըլլայի երազիս:

Կարծես խլուած կապ մը պիտի վերահաստատուէր, կարծես հոգիս իր աքսորէն պիտի վերադառնար, ինքզինքը ճանշնալու երջանկութիւնովը պիտի սարսափար եւ անմատչելի երանութեան մը տկրնդէտ, յանկարծ կ'սխալուէր բրտութեամբ:

Սեպուհեան խանդարեց մարիս սխալումը դէպի անցեալ յիշողութիւնները:

— Եկեր ենք ըստ, ձեր պատկերները տեսնելու:

— Հաճոյքով, պատասխանեցի, բայց վայրկեան մը հանգստացէք:

Երկուքն ալ նստեցան բազմոցին վրայ որ սենեակին ամբողջ ճակատը կը բռնէր եւ աշքերնին դարձնելով բնութեան գեղեցկութեան կը նայէին երկարօրէն, լռին հիացումով:

Գալարագեղ հովիտը կը տարածուի մինչեւ Չամբճանները եւ Գայրշ տաղիի սիրուն կոհակաւորումը որ առաւօտները՝ վարդագոյն, երեկոները մանիշակագոյն մշուշով մը կը զարդարուի, այս ժամանակ իր ամենէն յստակ եւ լուսաւոր կապոյտ գոյնը ստացեր է եւ կարծես պարզապէս երկնքի խտացում մըն է: Ընդին ծովը, սրանչելի Մարմարան իր կղզիներով որոնց բարձրութիւնները կը շարունակեն Գայրշ տաղիի կոհակաւորումը: Դոփուն փալփալուն կուրծքին վրայ անոնց չըջագիծը այնքան լուծուած է արեւամուտի մեղմ՝ լոյսին մէջ, որ այնքանակ եւ երազային գոյութեան մը աննիւթականութիւնը ստացեր են:

Սեպուհեան ընդոտա դէպի ինձ դարձաւ, գլուխը կրկնեցուց բարձին եւ սկսաւ խօսիլ:

— Ե՛հ աշտակ ուրեմ, տիկին, ձեր երկիրը վերադարձաք եւ լաւ ըրիք, այստեղ ունիք գեղեցիկ բնանկարներ, նկարելու շատ բան եւ մեր հասարակութիւնը պէտք ունի լծարժ ուժերու:

Խրաշեցայ այդ խօսքերէն. Բնչ կ'սպասեն ինձմէ... Սեպուհեան կը պատկանի այն մարդոց շարքին որոնք արուեստի մասին կը խօսին առանց երբէք արուեստի մասին խորհած ըլլալու: Եւն ինչ որ մեր ուրախութիւնն է, մեր ցաւը, մեր կրօնքը, մեր մոլեռանդութիւնը, մեր անբուժելի հիւանդութիւնը, միջոց մըն է միայն իրեն նման մարդոց համար, որ արժէք ունի այն տառն երբ ուղղակի եւ անմիջապէս կը ծառայէ պայքարի մէջ մտած կողմերէն մէկուն կամ միւսին:

Եւս բաներուն մտածելով աւելի ուշադիր կը նայեմ՝ Սեպուհեանին. իր դուարթ դէմքը, իր գեղեցիկ աշքերուն պայծառ նայուածքը կարող են ուրիշ բան գուշակել առ ի բան թէ այն՝ որ է: Բայց հայրենասիրական բռնամտիւթիւնը արձակուած քամիի մը նման կ'անցնի իր ներքին աշխարհէն եւ ամէն ինչ, գաղափար, զգացում, մտածում, մրրկիկ ժամանակ օդին մէջ բարձրացած հոգմափար տերեւներու ուղեկորոյս խաճապը կ'ստանան. հակա-

ուսկ իր հսկողական տաղանդին, ինքն ալ չի գիտեր թէ ինչ կ'ըսէ եւ իր գէպուածով արտասանած մէկ փայլուն նախազատութիւնը կ'որոշէ իր մնացեալ ըսելիքը: Ընոր միտքը առաջատաները պարզած նաւու մը նման է որ ղեկ չունի. դուրսէն դիտողի մը, արագ եւ գեղեցիկ ընթացքով իր նպատակին դիմելու տպաւորութիւնը կ'ընէ. բայց ինքն ալ չի գիտեր թէ գէպի որ ափունքը պիտի ժամանէ եւ չի գիտեր Նոյն իսկ որ կրնայ նաւարկելու ժայռերու վրայ:

Այսու ամենայնիւ սովորական կեանքի մէջ հաճելի մարդ է, հաղորդական, բարեացակամ եւ ես կը սիրեմ իր ժպիտը որ իր յատուկ շնորհը ունի. անիկա կը բացուի ինչպէս դիւրին ծաղիկ ծաղիկ մը, առաւօտեան առաջին ճառագայթներէն:

Շնորհալուր է Լրանդ Չէրքէղեան, բայց այդ առաջին տպաւորութիւնէն ետքը հետզհետէ կը դանեմ հետքերը այն մարդուն որ աշխարհ խոր տպաւորութիւն գործած է իմ մանկութեանս վրայ եւ Նոյն իսկ աւելի ուշ, երբ իր գծրազգ կեանքին պատմութիւնը լսեր եմ: Ընդհա կարելի է ազեղ համարել մարդոց հասարակ դատողութեամբ բայց ես կը տեսնեմ անբացատրելի եւ մասնաբաժնի գեղեցիկութիւն այդ կնճառու գեմքին վրայ որ մաւածուսի կեդրոնացման եւ ուժի արտայայտութիւնը կը կրէ: Այնխառն եւ անխնամ մօրուքը կը ծածկէ այտերը եւ իր թանձր շրթները անսահման բարութեան, իմացական բարութեան տպաւորութիւնը կը ներշնչեն. բայց անիկա բարի չէ այն կերպով ինչպէս մարդիկ կ'ըմբռնեն ընդհանրապէս. անիկա չունի այն գիւրազրդիւ եւ զգայական բարութիւնը որ հետեւանքն է միայն անմիջական եւ հարեւանցի տպաւորութիւններու կամ ջղային անհանգստութեան մը. երբ Նոյն իսկ մարդոց ըսեմ թէ Լրանդ Չէրքէղեան բարի է, կը կարծեն թէ կուզեմ հեզնել: Ընդհա խնամքով կը ծածկէ իր իմաստուն բարութեան գեր-գոյն եւ տանջալի զգացումը որուն ամօթխածութիւնը ունի իր հոգին եւ զայն աւելի լաւ ծածկելու համար է թերեւս որ երբեք կը դառնայ խիստ աններդաժիտ:

Իր սեւ աչքերը ծածկուած ակնոցներուն ներքեւ կարող էին գեղեցիկ համարուիլ իր չէշտ քիթը, իր յայն ճակատը, իր ճաղատ դուխը կը լրացնեն իր գեմքին ինքնատիպ պատկերը, որուն ամբողջութեան վրայ միշտ տեսած եմ տեսակ մը յանկուցիչ շունչ, բարձր մտաւորականի մտախոհութիւն եւ այդ իսկ է որ մշտապէս երկտասարդութիւն կը շնորհէ իրեն: Քիչ կորաբամակ է բայց այդ ալ կարծես հետեւանքն է իր մտախոհութեան. ասիկա ինքն իր վրայ ամբոխուելու ճիգ մըն է ու նաեւ իր ուսերը կը կրեն ինքզինքին պարտադրած խիստ սկզբունքներուն ճնշիչ բեռը:

Այդ մարդը ոչ միայն անհանգիստ է իր առաքինութիւններով այլ եւ ուրիշները անհանգիստ կ'ընէ. որովհետեւ մեր ժամանակներու մէջ, մարդիկ տեղաւորուած հանգստաւեւ եւ իրենց չափին համեմատ կերտուած երկբայական բարոյականի մը մէջ, ինչնամի կը նկատեն անոնք որ իրենց պահանջատ

Հոգիին վերգովունքը կը կրեն: Էրանդ Չերքեզեանի հաճոյակատարութեան պակասը անհանգուրժելի է շատ շատերուն: Անիկա գրեթէ երբեք չի մղտիր ու թէ որովհետեւ իր հոգին զուրկ է ուրախութենէ այլ որովհետեւ ամէն ինչ շատ խոր թաղուած է իր մէջ. ամէն ինչ կ'անցնի այդ խիստ եւ աններող գիմակին ներքեւ եւ իր հոգեկան շարժումները մինչեւ մտկերեսը չեն բարձրանար: Զինքը ծաննւալու եւ սիրելու համար պէտք է թափանցել իր ամբարակ ներքին կեանքին եւ այդ ընելու համար պէտք է իր սրտին ծանրան գտնել: Ասիկա ջանք մըն է որ անշուշտ ամուլ չի մար եւ ես միշտ հետաքրքր-գրութիւնը ունեցած եմ՝ այդ յայտնութեան: Շատ անգամներ խորհած եմ իր պատկերը նկարել. այդ ազնուութեան երեւոյթիքն եւ այդ ազնուութեան իսկ շնորհիւ կարելի է գծել իր հոգեկան գեղեցկութիւնը եւ անոր լոյսովը որովհետեւ իր պատկերը:

Այն միջոցին որ Սեպուհեան եւ Չերքեզեան սրահ պիտի մտնէին պատկերներս տեսնելու, խումբ մը ուրիշ ծանօթներ եկան այցելութեան եւ անմիջապէս խօսքը դարձաւ հակայեղափոխական շարժումին, Կիլիկիոյ կոտորածներուն, եւ թրքո-հայ նոր դաշնագրութեան մը ծրագրին վրայ: Խոսակցութիւնը շուտով վէճի փոխուեցաւ եւ բուռն կարծիքներու շնորհիւ, ազմկալի փիճարանութիւնը սանձարձակ դարձուց ամէն մէկը:

Ինչ պատկեր, ինչ արուեստ այս գոթիքին մէջ. իսկ իր պատեց աշխարհը ու հիւրերս մեկնեցան մինչեւ զրան սեմին վրայ փիճելով եւ կատարելապէս մոռցած թէ ինչու համար եկած էին ինձ այցելութեան:

Դժուար է երբ կիրքերը այսքան բորբոքուած են, երբ քաղաքական ընդթ ունեցող հարցերը անմիջական եւ վճռական նշանակութիւն են ստացեր, երբ մարդիկ սրբ օրին կապրին առանց եւ նայելու եւ առանց իրենց միտքը սեւեռելու ապագայի հորիզոններուն, դժուար է ոչ միայն մարդիկը զրազեցնել արուեստով այլ նոյն իսկ ամբոխփութիւն եւ անխառն հաճոյքով անձնատուր բլլալ մեր երազին: Երբ կը հանգիստ գրողներու, բանաստեղծներու, երաժիշտներու որոնք ամէն մէկը գործօն կերպով մասնակից են այս միջոցին հանրային վէճերու, որոնք նոյն իսկ իրենց համբար եւ իրենց անուան հեղինակութիւնը ի սպաս կը գնեն այս կամ այն կողմին, ինձ կը թուի որ իրենց գերեւ զուրս եկած են կամ եւ անպաշտ անձնատուրութիւն եմ իրենց մէջ, զարաուշութիւն մը անխուսափելի եւ ընդհանուր մտայնութենէն որը պէտք է կրել եւ որուն անսահմանօրէն պէտք է համբերել: Ինձ կը թուի նաեւ որ հակառակ ամէն անմիջական մտահոգութիւններու ամէն մարդու հոգոյն մէջ անկիւններ կան ուր միշտ կարող են ապաստանիլ, անկողի եւ

անեղծ տաճարներ որ ամեն մէկը ինքզինքին համար կը կառուցանէ ևւ վայ
անոնց միայն, որոնց հոգիները թափուր են:

Արտաքին աշխարհի ազմուկը, ցաւի կամ ուրախութեան ազդեցութիւններ
անշուշտ թէ կը խանգարեն մեզ, կը խուժեն դէպի մեր ներքին էութիւնը
բայց կարող են արդեօք մարել այն յուսար ժպիտը որ ծագեցաւ գէմքիս
վրայ երբ երեկոյին շոգենաւով վերագարձիս, տեսայ հրաշալի վերջալոյսը:
Ինչ երանգաւորում ևւ ինչ փառայեղ պերճանք յոյսի ևւ գոյնի. հետզհետեւ
մանիշակագոյն մթնոլորտին մէջ Աթամայի սիրուէթը խառցաւ, դարձաւ մթին,
մինչ օսկի երկը մը կը հետեւէր գմբէթներու ևւ մինարէներու արտաքին գմին.
օսկի ևւ սեւ գիծեր միայն ու բոլոր երանդները մարեցան ևւ ծովի իսկ ստացաւ
մթին մակերես մը, որուն կոհակներուն գագաթները կը պսպղային օսկեղէն
ցոլքերով:

Յաճախ կը լսեմ՝ յիմար խօսքը. «Արբան բաներ ունիք նկարելու»:
Արեւած ըսել թէ իմ կրած տպաւորութիւններս այնքան ուժգին են որ բան մը
չեմ կրնար նկարել այժմ. այդ բարախուն ևւ անվերջ գեղեցկութեան առաջ
խելայեղ մանուկ մը դարձած եմ ևւ կարծես կորսնցուցած եմ արուեստի
ամենէն տարրական միջոցները: Պէտք է սպասել ևւ տողորուիլ այդ գեղեց-
կութիւնով ևւ այն բոլոր յուզումներով որ մեր անհատական ևւ հաւաքական
կեանքը կ'ընծայէ: Պէտք է սպասել որ հոգին բեղմնաւորուի ևւ իր անբռնա-
բարելի խորհուրդին մէջ պատրաստէ գործը որ պիտի ծնի օր մը: Ապագայ
արտագրութիւնը, անհամբերութիւնը, ևւ առաջին տպաւորութիւններու ան-
սարք տակզագործութիւնն չէ, այլ արուեստագիտական զբօսանք: Խաղաղ
համբերութիւնն է միայն որ թող կուտայ ինձ յուսալու որ օր մը պիտի յա-
ջողիմ վերջապէս իմ հոգոյս մէջ կերտուած անանցանելի գեղեցկութիւնը
սեւեռել կտաւին վրայ:

— Պէտք չէ նաեւ յաջող ժամը փախցնել, կը մրմնէ մտածումս:

Եւ յի իսկ է ամբողջ գաղանիքը. պէտք չէ շտապել, պէտք չէ նաեւ շատ
ուշանալ ևւ կորզել ժամանակի անգոյն յաջորդութեան մէջ այն ժամը,
տակզագործութեան ժամը, որ մեր բախտը ևւ փառքը կը բովանդակէ իր մէջ:

Ենասպանի կերպով ծանօթացայ տիկին Արանուշ Դանիէլիանի հետ:
Իր մասին շատ լաւ էի ևւ իր բանաստեղծութեանց հատորը սնարի գիրք մը
եղած էր ինձ համար: Իր յաւ հաստատուած գրական համբաւը, իր բարեկամ-
ներուն ևւ ծանօթներուն խանդավառ ևւ ջերմագին համակրանքը իր անձին
վերաբերմամբ, զինքը կը դարձնէն Վ. Պոլսոյ ամենէն ազդեցիկ կիներէն մէկը:
Շատ բան չէ գրած ևւ իր ռուսաւորները հազուադէպ կերպով կ'երևան.

բայց ամեն անգամուն անոնք մասնաւոր եւ շատ անձնական շեշտ մը կը յայտնաբերեն: Անտարակուսելի է որ շատ անելի բան կայ իր մէջ քան արտաբայած է, նոյն իսկ թերեւս տարբեր եւ անձանթմ մնացած երգեր կան իր մէջ որ երբէք չի պիտի երգէ եւ որոնք պիտի մնան քողարկուած իր լուսնութեամբ:

Առաջին, հետեւին մասներ եմ իր վրայ եւ հետաքրքիր մնացած եմ իրմով բայց եւ այնպէս միշտ զգուշացնել եմ իր մասին ու եւ տեղեկութիւն եւ կարծիք հարցնել այն վտանգ որ մաքիս մէջ կազմած ֆիզիքական եւ բարոյական պատկերը կ'աղարտի ու եւ կերպով:

Առաջին անգամ իր անունը լսեցի Հրանդ Չէրքէզեանէ եւ իմ վրաս խոր տպաւորութիւն բրաւ ուսուցչիս յուզուած համարումը այդ բանաստեղծութիւն նկատմամբ որ այն ատեն, նոր աստղի մը պէս կը փայլէր մեր գրական միգամածին մէջ: Աւելի ուշ երբ վստահ Չէրքէզեանի կարծիքին, ուղեցի խօսիչ տիկին Դանիէլեանի հաստիքին վրայ, անիկա ինձ ընդհատեց զրեմէ կոպտութեամբ — Ինքը անելի կ'արժէ քան իր հասորը:

Ինչու Չէրքէզեանի այդ առաջին ոգեւորութիւնը եւ վերջին դժկամութիւնը, ինչով էր յուսախար: Այն ատեն ինձ անկարելի էր հասկնալ, բայց եւ յետոյ ըմբռնեցի Չէրքէզեանը: Քանի անգամներ, անձնական հետապնդումներէ յոգնած դէպի խուսափուկ եւ անմատչելի նպատակը, հոգիս ամբողջ եւ հաւատքով ուրիշ եւ նոր տաղանդի մը առթած թարմ ոգեւորութիւնով: Ինչ որ ինձ համար եւ ինձ նման հազար հազարներու համար անկարելի եղած է, կրնայ կ'արելի դառնալ մէկու մը համար եւ յայտնուող տաղանդ մը միշտ մոգական գաւազան մը ունի ձեռքը: Հրաշքի մը սպասելու իրաւունքը կը շնորհէ մեզ:

Չէրքէզեան իր գեղարուեստական նպատակներէն մէկուն իրագործման հնարաւորութիւնը տեսած էր անշուշտ տիկին Դանիէլեանի գեղեցիկ սկզբնաւորութեան մէջ: Այդ է իր յուսախարութեան պատճառը:

Կեցած էինք Չէրքէզեանի հետ Ակիւտարի նաւամատոյցը երբ ուսուցչիս ականջին փսփսաց.

— Տիկին Դանիէլեանը:

Միջահասակ, նիհար, կիսադէմքը ստուերով քողարկուած լալնկը եւ պարզ գլխօրկին շուքին մէջ, քանի մը քայլ անդին մեզ նման կ'սպասէր կառքի:

— Քանի տարեկան է այդ տիկին Դանիէլեանը...

Անշուշտակ ժամանակներէ ի վեր լսած էի իր անունը եւ այժմ զարմացած կը նայէի երիտասարդական երեւոյթով այդ կնոջ երբ Չէրքէզեան մտախնայաւ իրեն:

Փայտուն եւ հանդարտ աչքեր յանկարծ դէպի ինձ դարձան եւ մասնաւոր հետաքրքրութեամբ մը զիս դիտեցին:

Գրեթէ անմիջապէս յառաջանալով զէպի ինձ Չերքէզեան ներկայացուց — Տիկին Լամա, յայտնի նկարուհին:

Տիկին Գանդեկեանի գէմբը գորովագին լընտնիւն մը ստացաւ, ձեռքը երկնցուց ինձ եւ ես մեծ հաճոյքով սեղմեցի, ինչպէս հին բարեկամի մը ձեռքը:

Երբ վերջապէս կառքի մը մէջ տեղաւորուած սկսանք բարձրանալ զառիվերէն մեր նայուածքները կրկին իրարու հանդիպեցան: Աւելի ներքոյ զգացումով մը գիտեցի զինքը: Արդէն ուրիշ կերպարանք կը տեսնէի եւ բանաստեղծուհիին բարոյական դիմագիծը աւելի ճիշդ եւ յստակ գիծերով կը յայտնուէր: Քանի մը ձերմակ թելեր կը զարգարեն իր թխագոյն մազերը ողորկ ճակատին վրայ. չէ կալելի ըսել թէ ֆիզիքական երիտասարդութիւնը պահած է բայց իր գէմբը կը կրէ արտայայտութիւնը իր ժպիտին ու նայուածքի կայծկրտութեանն եւ գիծերը կ'ողողուն եռանդի եւ ոգեւորութեան թարմութեամբ: Կարելի չէ ըսել որ գեղեցիկ է, կարելի չէ ըսել որ տղեկ է, որովհետեւ նոյն իսկ իր դիմագծութեան անկանոնութիւնը մասնաւոր շնորհալիութեան մը կը վերածուի իր ժպիտով եւ նայուածքին անսովոր փայլով, եւ այդ բոլորը յառաջ կը բերեն վերին աստիճանի հազարական յուզումներ: Բայց այդ յուզումները խաղաղ է իր մէջ ինչպէս հոգեկան յարատեւ վիճակ, եւ անմիջապէս որ լսեցի իր դաշն, հանդարտ եւ կշռոյթաւոր ձայնը, այլ եւս ամբողջովին կրեցի այդ տիրական անդորրութեան զգացումը:

Քիչ խոսեցանք ծանրան, խանդարուած կառքին ցնցումներէն եւ անցորդներու հետաքրքրութիւնէն:

— Լսեր եմ ձեր մասին եւ ձեր յաջողութիւնները արտասահմանի մէջ ինձ ուրախացուցեր են, կ'ուզեմ գալ ձեր պատկերները տեսնել:

— Օ՛հ տիկին... պատասխանեցի, չէի համարձակեր ձեզ հրախրել:

— Ինչո՞ւ... բացականչեց զարմացած եւ իր ժպտուն աչքերը գրեթէ հեզնութեամբ կայծկրտուն, պահ մը սեւեռեց Չերքէզեանին որ կը յամառէր բացարձակ լռութիւն պահել:

Յետոյ լընտնամբ աւելցուց:

— Այնքան քիչ մարդ կայ այս քաղաքին մէջ որ կարենան իրար հասկնալ... յոյս ունիմ որ լաւ բարեկամներ կը դառնանք:

Հաս բան կ'ուզէի պատասխանել բայց չեմ գիտեր ինչ թոյլովեցի, տիրաս զեղում էր երախտապարտութեամբ:

— Կիտէր այդպէս է... շարունակեց, մենք կարծես աքտրեալներ ենք ստար եւ հեռաւոր երկրի մը մէջ: Մենք մեր ծննդավայրին մէջ արտրեալներ ենք որովհետեւ զրկուած ենք այն միջնորդէն որ մեր ժողովուրդը իր հաւաքական կեանքով պիտի ստեղծէր մեր շուրջը... Գիբարեկ եւ ցանցառ թելերով միայն կապուած ենք մեր բնաշխարհին հետ...

Պահ մը մտածկոտ մնաց Չերքէզեանի խոժոռ գէմբին նայելով, բայց կարծես սթափեցաւ եւ շարունակեց:

— Բայց դո՞ւք մենք, արուեստագետներս կրնանք պատրի ընկերներ դառնալ:

Ըստ վերջին խոսքերը բնաւ առանց թախիծի, կարծես առաջուց համակերպած այդպիսի վիճակի մը տիրութիւններուն:

Խառնաշփոթ կերպով մտածութեան եւ զգացութեան յուզում մը բարձրացաւ իմ մէջս. հազար բան կ'ուզէի ըսել. բայց ձայնս խղճուեցաւ կեկորդիս մէջ. — *ճշ, ես չեմ համակերպած այդ տիրութեան եւ իմ զէմքիս վրայ երբէք չի պիտի երևայ Զեքեղէանի մայր մտասեւեռումի մը վրայ կանգ առած մարդու յուսահատութիւնը եւ ոչ ալ տիկին Դանիէլէանի խմած անգործութիւնը:* Ես պիտի մերժեմ նաեւ երկրայական ուրախութիւնը այն զգացութեան որոնք երիտասարդ կնոջ մը զէմքը կը զարգարեն անխոյժ ժպիտով: Ես պիտի հետապնդեմ իմ երազս ամեն ճանապարհներու վրայ եւ հոգիս պիտի ստանայ իր ազատութիւնը: Անչեմ իմ յոյսս եւ հաւատքս ներշնչել ամենուն, առատաձեռն սերմանել ամենուրեք, կ'ուզեմ ըսել ոչ թէ պատրի ընկերներ, այլ դառնանք պայքարի ընկերներ ու միասին փնտնել ներշնչման մաքուր եւ հարազատ ազդիւրները, բայց իմ ոգեւորուած նայուածքըս կ'իյնայ տիկին Դանիէլէանի հեղնական զէմքին վրայ: Ընթան ամեն բանէ հրաժարած մէկու մը երևոյթը ունի վերջալուսային կարմիր մինոյորդին մէջ: Իր նուրբ կիսաղէմքը ստացեր է տարրինակ թափանցկութիւն եւ իր աշխարհուն յստակ լոյսը կարծես կը բացուի անյատակ վիճի մը վրայ:

Աւ ես որ ինքզինքս այնքան տարբեր պիտի համարեի իրմէն, տարբեր խառնուածք, տարբեր նկարագիր, տարբեր ծաշակ, յանկարծ զգացի ոչ միայն նման իրեն, այլ նոյն, ինչպէս երկու քոյր հոգիներ, պատրի ընկերներ:

Ըսդ է թերեւս պատճառներուն պատճառը: Ըմն մէկս մենակ երբ եւ լուսագոյն պարագային ասուպի մը պէս կ'անցնենք օտար երկնակամարներուն վրայէն. ինչքան ալ փայլուն եւ շողողուն ըլլայ մեր թողած լուսաւոր հետքը, անիկա դատապարտուած է անօրանալու եւ կորսուելու: Մեր առանձին ձայնը համերգի մը ներգայնակութեան չի պիտի խառնուի երբէք: Մենք մեր կողերը դատարկ կը զգանք եւ այդ է անշուշտ պատճառը, որ մեր հոգին չլիթայուած է մեր անձնական ցաւին եւ ուրախութեան մէջ: Ըմն անգամ որ անիկա անհանգիստ իր գերութենէն, ուղէ թափահարել, իր թախիծը կը խորտակուի մեր յատուկ կեանքը սահմանափակող պարիսպներէն: Հաւաքական կեանքի ալիքով ծովը եւ ազատ հրիզոնը միայն պիտի շնորհէր մեզ ստեղծագործութեան զօրեղ շունչը: Մինչ մենք մեր վրայ խառցած, ստիպուած ենք բիրեղանալ, խզուած անցեալէն եւ արգելափակուած՝ ապագայէն:

Երեկոյցիմ Վասիլանեաններու տունը: Ընդարձակ հիւրասենեակին պատահանները կը բացուին պարտէզին վրայ որուն շքեղ զարդերը կը կազմեն զոյգ մը գարաւոր մայրիներ, անոնց հոգանոցաձեւ եւ ծաւալող ճիւղերը կը փակեն գրեթէ հորիզոնը: Բւելի հետուն ուրիշ պարտէզներ կան եւ արտեր վայրի ծաղիկներով լիբը: Երեկոյցեան այս ժամուն երբ մայրիներու խիտ եւ միմին սիւսէթին ետեւ հրդեհուած երկնակամարը կը տեղունի, հետզհետէ զգլխիւ բուրում մը վայրի ծաղիկներու եւ արեւէն ալրած հողի, կուգայ մինչեւ մեզ ու կարծես մեզ կը տողորէ բնութեան յոյզով:

Օրորոյց Սօֆի Վասիլանեան ճնշուած է անձկայի եւ անդարմանելի տխրութիւնով: Ո՞վ կարող էր երեւակայել: Իր հեղնութեամբ լի սրամտութիւնները, իր տենդագին զուարթութիւնը կարծել կուտան առհասարակ որ տխրութեան ստուերը երբէք չէ անցած իր հոգիին մէջէն: Էջնապատուած եւ սիրուած իր զմայլելի գեղեցկութեան շնորհիւ որ փառքի մը պէս կը կրէ իր հպարտ գէմքին վրայ, անիկա կարող էր երջանիկ համարուել եւ հասած իր բոլոր նպատակներուն:

Բայց այս իրիկուն ահա, կը յայտնուի ինձ իր բուն կերպարանքը. նկարչի վերլուծող աչքերով կը նայիմ իրեն. իր թաւ եւ անթերի գիծով մը կամարացող յնքերն են որ կուտան այդ խորիտ արտայայտութիւնը իր գողար եւ նիհար գէմքին որ կարծես մեղմորէն մաշուած է ներքին եւ սաստիկ զգացումներու ազդեցութեամբ: Բայց ինչ որ կը տիրապետէ իր գէմքին, իր ամբողջ անձին, իր զոյգ մը անսովոր գեղեցկութեամբ աչքերն են, իմացականութեամբ լեցուն:

— Խորհեր ես երբէք, Իմմա, որ օրերուն մէջ օր մը կայ, անձանտի թուական մը, ժամ մը, երբ անզգայ ու տեղոյն մեզ պիտի գնեն զագաղի մը մէջ, ձեռքերնիս ծալած կուրծքերնուս վրայ ու պատանքնիս ծածկուած ծաղիկներով: Դադիկներով... Իմմա, որպէս զի մեզ շրջապատող առաւել կամ նուազ անտարրեր մարդիկ չզգան մեր կազմալուծման արտաշնչութիւնները:

— Խորհեր եմ Սօֆի եւ յաճախ, բայց միանգամայն կը մտածեմ. զժուար է կեանքի, լոյսի եւ յոյսերու շողջողումին մէջ մտածել մահուան մասին. անիկա իմաստ չունի մեզ համար, քանի լիքն ենք կեանքով ու ոգեւորութեամբ. անիկա անհատատարի է այժմ եւ հետեւաւոր անիրական, բայց երբ հետզհետէ մարին լոյսել, երբ մեր սխորթակները ու փափաքները մեղձանան, երբ սկսինք ծերանալ...

— Մի խօսիք ծերութեան մասին, կը նախընտրեմ մեռիլ իմ երիտասարդութեանն ու գեղեցկութեանն լըումին մէջ. կ'ուզեմ որ իմ յիշատակս մնայ անեղծ, որ իմ կերպարանքս անհետանայ այս աշխարհիս վրայէն առանց խեղաթիւրուելու, այնպէս ինչպէս եմ այժմ...

— Պահ... մահուընէ ամիս մը ետքը, ինչքան ալ երիտասարդ ըլլանք ու գեղեցիկ, հաւասար ենք հարիւր տարիէ ի վեր մեռած մարդոց...

Ըւեւի խտացած՝ հեռաւոր դաշտերու բուրմունքը եկաւ մեզի. հարաւային քամիի գաղջ ալիւ և անցաւ եւ մայրիները երկարօրէն սասախեցին. հորիզոնը կը մարէր իր վերջին երանցին մէջ. երկնակամարին վրայ ամպերու ձերմակ ծուէններ կ'անցնէին արագ արագ, կարծես զիմելով զէպի նպատակ մը: Ըւեւի զգրաւոր, մտաակայ պարտէզէն մեզ եկաւ կլիսիներու բուրումը, ծաւալեցաւ, տիրապետեց միմուռորդին ու կարծես իր հետզհետէ խիտ ալիքներով մեզ կը խօտէր անսահմանելի, անարտայայտելի բանի մը մասին որը սակայն կ'ըմբռնէինք ներքին զգայնութիւնով մը:

Հուսով փակեցինք պատուհանները, սարսալով մայիսեան երեկոյն զովութիւնէն եւ թերեւս այն խռովքէն որ մեր տարօրինակ խոսակցութիւնը զրեւ էր մեր հոգիներուն մէջ:

Ընմիջապէս որ կապերտէ վարագոյրները ինձն եւ լոյսը փառուեցաւ, սեւ մտածումները անհետացան եւ սկսանք մտերմաբար խոսակցիլ: Խոր եւ հանգրստաւէտ թիկնաթոռներու մէջ ընկողմանած, անձնատուր՝ գաղջ եւ կնդրուկի հոսով սողորուած միմուռորդին, անօրինակ հանգիստ եւ ապահովութիւն կը զգայինք բոլոր շարիքներու զէմ եւ մեր մտածումները ժպտուն եւ խիզախ, կը ծաղկէին երբեմն արտասովոր, երբեմն նոյն իսկ այլանդակ, ջերմանոցի մէջ ծաղկած ծաղիկներու նման:

Ընթերցող անցաւ ոգեւորութեամբ. երբ կրկին սրահ կը մտնէինք հարցոցի Սօփին:

— Տիկին Դանիէլեանը:

— Հաս խեղրեցի որ գայ... յոյս ունիմ, բայց բացարձակ չի խոստացաւ. զարմանալի կ'ին է:

— Հետաքրքրական կ'ին է:

— Չեմ գիտեր ինչ, բայց մութ բան մը կայ իր կեանքին մէջ. բան մը որ ամենուն համար անթափանցելի է:

— Բանբասանքը արգիլուած է, ընդհատեցի ժպտելով:

— Երթա՛նք իմ սենեակս, բնաւ Սօփի. որ հազուադէպ պիտի մօտէր:

Մութ կապոյտ թաւշեայ չորհազգեստը հագնելով, Սօփի դարձեալ խօսեցաւ տիկին Դանիէլեանի մասին:

— Իմ վրաս մեծ ապաւորութիւն ըրաւ իր հանդարտութիւնը, ըսի: Տարօրինակ հանգստացնող բան կայ իր խաղաղ ժպտին մէջ:

— Ար կարծես որ այնքան ալ խաղաղ է. արդեօր զիմակ մը չէ՞ ատկեալ. ինձ կը թուի որ մեծ, մեծ, անսահման տիրութիւն կայ իր մէջ... Բայց ինչու ահա այդ ինչուն է որ անբացատրելի է:

Մեծադիր հայելին առաջ՝ Սօփի իր մազերուն խիտ հիւսքերը պսակի նման կը յարդարէր զիսուն շուրջ եւ պահ մը լուս հետեւեցաւ իր արդու-զարդին. յետոյ հակելով զէպ ինձ:

— Գիտես...

Բայց ահա դուսն զանգակը լսուեցաւ եւ ուշադրութեամբ ահանշարիր գուշակելու համար թէ ով է եւ շտապեցինք երթալ հիւրասրահ:

Ժամը յառաջացած էր երբ տիկին Դանիէլեան երևցաւ. հիւրասենեակին մէջ առանձին խումբեր կազմած հիւրերը կը վեճարանէին քերթերէն զանազան խնդիրներու մասին: Ես ինքս բուն վեճի բռնուած երիտասարդ գրողներու հետ կը ջանայի ցրուել անկեղծ ու երբեմն երևութական սկեպտիկութիւնը որ այդ ժամանակէն առաջ հասունցած երիտասարդութիւնը պարտական կը համարէր ցուցադրել: Ամեն մէկը կարծես քենստած անկարելի բաղձանքներու դէմ կ'ուզէին փառաւորուիլ իրենց անկարողութիւնով եւ ջանալ ստեղծել այն փղոսկրէ աշտարակը որը Լսրանոս կը համարեմ իմ բարախուն եւ անյաղ մտածութիւն համար:

Վիճարանութիւնը բնդհատեցի եւ իմ ուշադրութիւնս տկամայ կեղբոնացաւ տիկին Դանիէլեանի վրայ: Սեւ շղարչէ պարզ հագուստ մը հագած, մաղերը ամփոփած գիտուն ետեւ անկեա կը յառաջանար բարեւելով, զեմքը ժպտուն եւ գոհունակ: Վարդի ծաւալող եւ թափանցող բուրմունք մը հետք կը մնար իր անցած տեղէն եւ իր ամեն մէկ քայլին բուրմնի աւելի ուժգին ալիք մը կը բարձրանար տարածուելով:

Իր ետեւէն խօսելով մտան Հրանդ Չէրքէզեան եւ տարեց պարոն մը: Կարծես փողոցի մէջ կը քաղէին անուշադիր ամենուն բայց երբ օրիորդ Վառփառեան ընդ առաջ գնաց, Չէրքէզեան սխալփածի նման զլուխը բարձրացուց եւ իր աչքերը երկարօրէն եւ հիացումով ժպտեցան Սֆիլի գեղեցկութեան:

Տիկին Դանիէլեան ինձ մօտ եկաւ եւ բարեւելէ յետոյ կանգ առաւ եւ ըսաւ:

— Չեր ցուցահանդէսին համար կարգադրիչ յանձնախումբը կազմուեցաւ. նախագահն է Վահան Տիրան պէյ. շատ լաւ ընտրութիւն:

Խօսակցութիւնը անմիջապէս կեղբոնացաւ իմ եւ պատկերներուս վրայ: Այստեղս կ'այրէին անեղով եւ սրտիս մէջ տարօրինակ յուզումներ կ'ընէի: Քանի քայլ առ քայլ կը մօտենանք այն օրուան երբ իմ գործս դէմ առ դէմ պիտի գայ հասարակութեան հետ, անբացարեւելի յուշում մը, գրեթէ երկշունչութիւն կը գրաւէ զիս: Դժման զգացում երբեք չեմ ունեցած օտար երկիրներու մէջ ուր սակայն շատ աւելի դժուարահաս ինքնազգացումներ կ'ապրէի: Այնտեղ պարզ հետաքրքրութեան մը արժանանալը յաղթանակ մըն է, բայց այստեղ արդէն իսկ խնդիրը ուրիշ բան է. պիտի կարենամ արդեօք դուրս գալ իմ հոգեկան առանձնութենէս եւ վերստին կապել իրաւած կապերէն մէկ քանին: Արահը, ծագիկները, Սֆիլին շնորհագէմը, մարդոց գլուխները, տիկին Դանիէլեանի

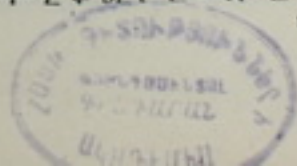
ժպիտը, ամեն ինչ իրար կը խառնուին, կը դառնան շուրջս, կարծես շփոթ երազի մը մէջ: Հոգոյս խորքերէն յուզմունքի անձանօթ ալիք մը կ'արթնանայ եւ մտածումս կը տարուբերէ: Գաղտնիքեան յոյսն է, թէ ուրիշ եւ անձանօթ բանի մը նախզգացումը: Չեմ գիտեր: Վերածնող եւ վերածաղկող հայ հասարակութեան մէջ կարող եմ մէկ օրէն միւսը առաջնակարգ դէմքերէն մէկը դառնալ... կարծես զարերէ ի վեր բոնութեան եւ ստրկութեան ճնշումին տակ հեծող ժողովուրդին ազատագրումի ճիշդէն մէկն է որ պէտք է արձակեմ, ուժովք իմ սեպհայան տաղանդիս, իմ ներքին եւ առանձին զօրութեամբս: Աւ այդ զգացումը այնպիսի տարերային ուժով մը զիս կը վերացնէ որ բոլոր հաճոյքները եւ տիրութիւնները, կնոջ յատուկ փառասիրութիւնները եւ յուսարեկութիւնները կը թուին ափ մը մոխիր, դէպի երկնակամարը սլացող բոցի մը շքեղութեան քով:

Իմ արուեստագէտի հպարտութիւնս ամենազօր է այդ միջոցին եւ անտարրերութեամբ կը գիտեմ թէ ինչպէս մարդոց հիացիկ ուշադրութիւնը կեդրոնացած է իմ վրաս:

Եւ եմ այլեւս կեդրոնական անձը. Սոփիին գեղեցկութիւնը, տիկին Դանիէլեանի հրապոյրը անտեսուած են այդ բոլորին եւ բոլորն ալ շուրջս խմբուած կարծես ակննկալու են իմ ակնարկիս ու ժպիտիս: Ինչպէս եթէ նոր յայտնուած բլայի, նայուածքները կը ծանրաբեռնութիւն զանազան զգացումներով. կզգամ որ իմ ամէն մէկ շարժումիս կը համապատասխանէ իրենց հոգեկան յուզումը: Երուեստը զիս կը զարգարէ ու յուսադրակ մը կը զնէ իմ շուրջս ու այլ եւս կարծես ամէն մէկ քայլս պիտի առնեմ փառքի ծանրուն վրայ:

Ար շարունակեն խօսիլ կարգադրիչ յանձնախումբի մասին: Եռեցահանդէսը տեղի պիտի ունենայ Ելիան Գրանսէլի սրահներուն մէջ: Ար խօսին նաեւ յանձնախումբի նախագահի մասին: Վահան Տիրան պէյ ամադէօր մըն է, նուրբ ճաշակի եւ բարձր դաստիարակութեան տէր, թուր յայտնի պետական անձնաւորութեան, անիկա կը պատկանի կաթողիկ ընտանիքի մը որ աւանդութիւնը ունի պաշտպան հանդիսանալ ազգային արուեստի բոլոր արտայայտութիւններուն:

Եանկարծ չեմ գիտեր ինչպէս ուշադրութիւնը կը խզուի եւ նոր խօսակցութիւններ կը խմբեն մարդիկը: Տիկին Դանիէլեան պահ մը խառնուելէ յետոյ վիճարանութեան մը նոր հրատարակուած բանաստեղծութեանց հատորի մը մասին, կը մեկուսանայ եւ ես ուշադրութեամբ կը հետեւիմ իրեն: Եյս պահուս գլուխը թեթեւ մը հակած մէկ ուսին, կը նայի ժպտելով ու աչքերը իրենց շատ պայծառ նայուածքով, գորովագին եւ սիրազեղ, կարծես խնաւ կը դառնան հետզհետէ: Իր քունքերուն նրբին փափկութիւնը ոչ մէկ կնճիռ ունի տակաւին, բայց տարիքին ազդեցութիւնը զգալի է ընդհանուր յոգնութեան արտայայտութիւնով որ շատ փափուկ եւ շատ նրբին գիւրարեկութեան տպաւորութիւն մը կ'ընէ: Դանդաղ քայլերով շէրքեղան մը

անցաւ անոր թիկնաթոռի յենակին եւ սկսան առանձին քանի մը խօսք փոխանակել:

Հետզհետեւ տիկին Դանիէլեանի ձայնը իր կողմ հրաւիրեց ուշադրութիւնները. առանձին խօսակցութիւնները դադարեցան: Գարձեալ խօսքը եկաւ յանգեցաւ. նոր հրատարակուած բանաստեղծութեան հատորին վրայ: Տիկին Դանիէլեան երկար խօսեցաւ իր մտածումը ընդլայնելով: Ձինքը կը դիտէի մեծ ուշադրութեամբ: Ընդհա կարծես կերպարանափոխ եղած էր. այս ոչ այն կիներ էր, որ տեսայ նաւամատոյցը, ոչ այն կիներ որ մտաւ սրահ այս իրիկուն եւ որ կարծես իր սեւ հագուստին մէջ կը սարսառար յուզումով: Ըլ յիշմ հաստատ եւ հաւատարակ իմացականութիւն մըն էր որ հեղատահ եւ դիւրին իր միտքը կը պարզէր, մեկնելով հաստատ հիմունքներէ եւ համելով արամաբանական եզրակացութիւններու: Իր ձայնը յստակ, յուզումալի, հաճելի էր լսել եթէ նոյն իսկ մտքին չի հետեւէինք: Լուսամբիոփին վարդազոյն լոյսին մէջ ճակատը աւելի պարզ էր ու լուսաւոր եւ կարծես մազերուն ճերմակ թելերը իմաստ մը կտանային:

Ընգամ մը եւս խորհեցայ: Ի՞նչ շռայլութիւն եւ պերճանք ամուլ մնացած: Ըյն բոլորը որ կայ արդէն, այն բոլոր սերմերը որ պիտի ծաղկին, կարող են զարգարել զժուարհած ժողովուրդի մը գեղարուեստական կեանքը: Իայց այդ բոլորը ջրիւ եւ ու ամեն մէկը կը զգիացած իր մէջ եւ զգուած այն կենսահիւթէն որ պիտի ուռնացներ եւ ծաղկեցներ այդ ընդունակութիւնները իրենց սկզբնական ուժին համեմատութեամբ:

Աւ տիրութիւնը որ կը ծածանի գեմերու վրայ կարծես բացատրելի կը դառնայ իմ մտատանը հետաքրքրութեամբ:

Սօֆի կարծես ջրուելու համար յայտնուող անձկութիւնը անցաւ զանակին առաջ եւ ահա մատները անցան սակղնաշարին վրայէն: Ըմներն ալ լսեցին ու լսեցին:

Բանկարծ ինքզինքս զգացի յոգնած ու սպառած: Գլուխս կրկնացուցի թիկնաթոռին յենակին ու լսեցի. տարտամ երազանքի մը մէջ մտածումս կը թափառէր: Վարդի աւելի բարկ բուրմունք մը, եւ զգացի որ տիկին Դանիէլեանը կ'անցներ մօտէս: Հեռուն վարագոյրի մը ստուերին մէջ Ձերբէզեւանը կեցեր էր առանձին ու յանկարծ անդրադարձայ որ ոչ մէկ բառ չարտասանեց անիկա... Ինչու այնքան խիստ է ամենուն նկատմամբ եւ արդեօք ճշնուած չէ խղճահարութենէ... Ինչու անբացատրելի է տիկին Դանիէլեանի վարմունքը այն անձին նկատմամբ որուն վրայ Սօֆին խօսեցաւ ինձ: Ինչքան բարդ է ամեն ինչ ու խորախորհուրդ եւ ինչքան ծալքեր ունին հոգիները այս զարմանալի քաղաքին մէջ... եւ նոյն ինչս եւ... Ինչու զուարթ էի այնքան եւ հիմակ կարծես պիտի արտասուեմ. ջիգերս յուզուած սրահին գերազգուած միմեռլորդէն, երաժշտութենէն եւ այդ վարդի բուրումն, որով կարծես այլ եւս յաւէտ ամենքս ալ արբեցած պիտի մնանք:

Արագգոյրին ստուերին մէջէն շէրքեղեան կու գայ դէպ ինձ: Երաժշտութիւնը լսեց:

— Կ'ուզեմ երթանք. ես քեզ կ'ընկերանամ, ուշ է արդէն: Տիկին Դանիէլեան մեր կողմը կը բնակի ու երեքով կը մկնիմք:

Այգը նոր բացուեր է եւ Ս. Խաչ եկեղեցիին զանգակը կը զօղանջէ. օգին մէջ կնդրուկի համ կայ եւ շունչ կը բեռնաւորուի բաց պատուհանէն ներս խուժող արեւով, լոյսով եւ բուրմունքով: Հաս կանուխ արթնցեր եմ եւ տենդագին յուզումով, կարծես զրդուած ո եւ է վտանգէ, իմ ինքնանկար պատկերին առաջ կեցած, կը նայիմ: Էս եմ ու ես չեմ. կարծես հին ժամանակներու կին մըն է որ կը ժպտի ինձ շրջանակին մէջէն: Այսու ամենայնի ոչ միայն իր սիրուէթը բնատնի է ինձ, այլ նաեւ իր հոգին: Անսահմանելի ժամանակներու ընթացքին այդ մարդկային երեւոյթը կարծես ձեւաւորուած ու անհետացած է գալ յանգեալու համար իմ սեպհական ձեւիս որը սակայն վերնականը չէ անշուշտ:

Կրցեր եմ տեսնել աչքերուս գոյնը որ այնքան փոփոխական է, երբեմն միմին, գրեթէ սև եւ երբեմն այնքան պայծառ որ այլ եւս գոյն չունի: Հագուստիս կանանչօրակ կապօյտ ծալքերը, որոնց երանգը ստուերի մը պէս կը կրկնուի աչքերուն մէջ, իմ պատկերին կու տայ բիւզանդացի իշխանուհիի մը երեւոյթը. մանաւանդ որ անիկա նկարուած է հիւանդութենէ մը ետք եւ այդ հիւժուած դէմքը, լայնարիւր, վերեւէն կամարացող բարակ յոնքերով կը շեշտէ այդ տպաւորութիւնը. բայց շրթները չունին հնամենի պատկերի մը դարուկը եւ անոնց վրայ կը թափառի կարօտը ու տեսակ մը բաղձանք, անձկայի ու զարմացած ինչպէս դէմքը կնոջ մը յուզումնալի օրուան մը վաղորդայնին: Դէմքը կնոջ մը որ անդունդի մը խորքերը սուզուած է եւ որ ամէն բան տեսած ու ամէն բան լսած ըլլալով կը բարձրանայ դէպի գագաթնափէտ մը:

Եթէ կարենային տեսնել այն բոլորը որ ուզած եմ զնել այդ պատկերին մէջ եւ շատ շի զբաղէին գիծերու կամաւ. յառաջ բերուած անկատարութիւնով, եթէ կարենային ընդնշմարել այն տանջանքը, հայրենարդձութիւնը որ գալարած է միշտ հոգիս եւ ոչ թէ երիտասարդ կիներ, Փիլիքական անձը, կարող եմ յուսալ:

Եկեղեցիին զանգակները միշտ կը զօղանջեն ու կարծես կը լսեմ առաւօտեան աղօթքը՝ «Առաւօտ լուսոյ, արեգակն արգար... առ իս լոյս ծագեալ...»:

Մեծափայլելու գեղեցկութեան մը զգացումը կ'ողողէ զիս այդուն պայծառ լոյսին մէջ եւ ամէն ինչ կարծես ուրիշ կերպարանք կ'ստանայ իմ շուրջս:

Արահին մէջ կը թափառիմ մէկ պատկերէս միւսը: Ահա մեծ գիւղանք-կար մը, հարթ տարածութեան մը վրայ որ երկուքի բաժնուած է հեռաւ-

բութեան մէջ կորսուող ուղիով մը, առանձին նոճի մը կը բարձրանայ գագաթը թեթեւ մը հակած: Աւայդ նոճին ալ դարձեալ եւ եւ՛մ անվերջ ճանքուն վրայ կանգնած, ճանքայ որ կը կորսուի անորոշ հեռաւորութեան մէջ եւ որ ոչ մէկ հանգրուանի կը հասնի: Ե՛ս եւ՛մ դարձեալ ու իմ՛ հոգիս, գարնանային սա պտակերը ուր նշենինք կը ծաղկին ամպերով բեռնաւոր երկնքին ներքեւ: Ե՛ս եւ՛մ թափառական նաւակը ծովուն մէջ, որուն կոհակներուն վարդազոյն փրփուրները կարծես կը ծաղկին ու կը թառամին, անվերջ, մինչեւ լեզակագոյն հորիզոնը որուն վրայ կարմիր ամպ մը կնճիտի մը նման կ'երկարի: Ե՛ս եւ՛մ սա կինը պատուհանին առաջը ակրնկալու իր անգրաւելի երազին, կոնակը դարձուցած իր սենեակի շքեղ հանգստաւտութեան: Աւ իմ՛ հոգիս իր բազմազմի երեսակներով կը փորձէ արտայայտուիլ եւ պտակերանալ բայց նաեւ ամէն մէկ նկարիս վրայ տխրութիւնը կայ անկարողութեան, որովհետեւ այդ բոլորը տակաւին չեն լսած համադրական խօսքը որ կը կրեմ իմ խորքիս մէջ, ու ամէն ինչ համը եւ մշուշոտ, ինչպէս ամպամած առաւօտը ուր տակաւին արեւը չէ ծագած:

Հիւանդագին սարսուռ մը, սարսուռ յոգնութեան եւ յուսարեկութեան կը համակէ զիս ու կը նստիմ թիկնաթոռիս մէջ, երեսս դարձուցած պատուհանին, ուրկէ դուրս՝ ամենազօր բնութիւնը իր այլազան, շքեղ եւ լուսաւոր գեղեցկութեամբը կը պատասխանէ իմ՛ անձկութեանս:

Փռառտենութեան տաղանայներ, հաւաքով լիւր պտուղներ եւ սրտաբեկութիւն... Ահա իմ՛ կեանքս: Ինչո՞ւ նման չեմ ուրիշ կիներու եւ ինչո՞ւ չեմ ծաշակեր անդորր խաղաղութիւնը այնքան ուրիշներու որոնք կը ծնին, կ'ապրին եւ կը մեռնին ինքզինքին անդիտանալով: Աւրկէ եկեր ե ինձ այս ծաշակը անկարելիին որ զիս կը պահէ մշտնջենական յուզումի եւ անհամբերութեան մէջ, այնպէս որ երբեմն ես ինքզինքիս կը հարցնեմ. Ինչո՞ւ տխուր եմ, կամ ինչո՞ւ ուրախ եմ այնքան: Կարծես իմ՛ հոգոյս խորհուրդին մէջ տեղի կ'ունենան յաջողութիւններ կամ պարտութիւններ որոնց յետին այլքները կը հասնին ինձ:

Պատճառը թերեւս մանկութիւնս էր որ անցեր ե ջերմ եւ գորովալի շրջանակի մէջ: Զիս մեծցուցեր են ինչպէս իշխանուհի պահպանելով զիս իրական կեանքի բոլոր կարծրութիւններէն: Երբ առաջին անգամ աշխարհիս խիստ շունչը զգացի, նման էի ջերմանոցի մէջ ծաղկած ծաղիկի որ կ'ենթարկուի արտաքին աշխարհի կլիմայական խտութիւններուն:

Գուրգուրանքի եւ անասման սիրոյ այդ տաք շրջանակը իմ՛ մէջս դարգացուց զգացողութեան այն հիւանդագին նրբութիւնը որ զիս կը դարձնէր մշտնջենապէս անհանգիստ, անձկալի եւ իմ՛ մէջ յառաջ բերու անմիջական նպատակներէն անդին ձգտելու ջերմեռանդութիւնը: Այս հոգեկան արամադրութիւնը աղբիւրը եղաւ իմ՛ ամենամեծ ուրախութիւններուս եւ դժբաղդութիւններուս: Զերծ ամէն կարգի անմիջական հոգերէ, շրջապատուած նա-

խառնանոց եւ մանրակրկիտ խնամքով եւ կորսնցուցի իրական կեանքի զգացումը եւ միտքս ու երեւակայութիւնս վարժութիւնը ստացան ազատորէն աշանալու դէպի վերացական ոլորտները երազներուն: Այսպէս է որ նորագգած եւ անգէն յանկարծ դէմ առ դէմ գտնուեցայ կեանքի բիրտ անհրաժեշտութեանց, հոգիիս խորքը պահելով կարօտը ոչ թէ անցեալ հանգիստ կեանքին այլ այն երազներուն ու այդ շրջանին կազմեր էի եւ որ աւելի իրական կեանքն էր ինձ համար քան կեանքն իսկ:

Այդ բոլորին հետեւանքն էին այն ոգեւորութիւնը, այն անխոնջ աշխատութիւնը որով փարեցայ արուեստին: Այդտեղ արդէն կը փորձէի մարմին տալ իմ երազներուս, այդտեղ իմ հոգեկան արամադրութիւններս գիծեր ու գոյներ կստանային եւ իմ ներքին եւ ինձ համար իսկ անըմբռնելի ներդաշնակութիւնը կը փորձէր արտայայտուիլ:

Գտնել մարդոց հոգիներուն ճամբան, դառնալ հաղորդական, իմ երազիս եւ յուզումիս կշռոյթը տալ իրենց անձեւ եւ անգոյն զգացումներուն, դառնալ ղեկավարը ցրուած եւ առանձինն հնազ երգերուն, ձեռք առնել անտեսանելի եւ ամենազօր տիրապետութիւնը արուեստագէտին, դառնալ գազաթներէն մէկը, որ կը բարձրանան մարդկային մակարդակէն վեր եւ որ կը համարեն իրենց մէջ ոչ միայն ամբողջութիւնը ներկայ կարելիութեանց, այլ եւ այն ինչ որ պիտի գայ, այն որ գալիք սերունդներուն կը պատկանի եւ որ տակաւին տարտամ, անձեւ ու անկարելի երազ է բազմութեան համար:

Ինչ մանի վրայ հիմնուած է այս փառատունդութիւնը եւ ինչով կարող եմ արդարացնել զայն: Միմէ նման եմ այն սնապարծ եւ փրացած մարդոց որոնք չեն գիտեր իրենց տկարութիւնները եւ ներողամիտ են իրենց անկարողութեանց համար: Երբէք, ոչ որ այնքան յստակ եւ այնքան անողորմ կերպով չի կարող տեսնել իր տկարութիւնները եւ յուսահատիլ որքան եւս: Բայց ես անվերջ պայքար մը պարտադրեր եմ ինքզինքիս: Ինչո՞ւ... Եղ կը հարկադրէր ինձ, իմ անսահման տենչանքս... թերեւս: Սակայն եղեր են ժամեր որ ուզեր եմ անկեղծօրէն ազատագրուիլ այդ հարկադրութենէն եւ իմ իդէալիս ցրտին առանձնութենէն իջնել ու խառնուիլ հասարակ մարդոց մէջ, զգալ իրենց ուրախութիւնները, իրենց համեստ յաղթանակները, ապրիլ ու մեռնիլ ինչպէս այնքան ուրիշներ, սեղմելով հօրիջոնը իմ իղձերուս:

Բայց կարծես ինձմէ անկախ եւ ճակատագրական բան մը կայ իմ մէջ, կոչումը այն դժուարին դերին որ կը կարծեմ թէ պարտական եմ կատարել: Ասիկա անդարձանելի հոգեկան վիճակ մըն է որուն ծագումը ինձմէ կը խուսափի եւ որուն թելադրած պայմաններուն զրեթէ անգիտակցաբար կը հնազանդիմ: Աւ ես հպարտ եմ ու իմ եսս կզգամ առանձին ու զօրեղ որուն երբեմն կը նայիմ հիացումով, երբեմն փախով եւ երբեմն ալ անձկութեամբ:

Դժուար է բացատրել հպարտութեան եւ խոնարհութեան այն խառն զգացումը որ կը բղնի կոչումէս եւ իմ միջոցներուս անկատարութենէն: Երբեմն

ինձ կը թուի որ անձանո՞թ եմ ինքզինքիս, թէ իմ խորքերուս մէջ կան զօրութիւններ որոնք երկնչելի են քանի որ անյայտ են. երբեմն կզգամ որ անյատակ վիճեր կան հոգոյս մէջ որոնց ափին կեցած կը սպասեմ յայտնութիւններու ու գիւրին ուրախութեանց եւ գիւրին տխրութեանց բոլոր դռները կը փակուին իմ դէմ:

Եւ յառ ամենայնիւ, տկարութեան եւ սրտաբեկութեան ժամերու, ձայն մը ինձ կը մրմնջէ:

— Ինչու... Թերեւս այդ բոլորը պատրանք է, ցնորք... ունայնամտութիւն եւ կամ պարզապէս գերազրգուած երեւակայութիւն: Ինչու մեկուսանալ քու կոչումիդ մէջ եւ ինչու երթալ անմատչելի փառքի ետեւէն: Երիտասարդ ես ու գեղեցիկ ու կեանքը ծաղկեալ պարտէզներ ունի անոնց համար որ երկրիս վրայ կը քալեն ու թեւաբախումներ չունին դէպի անկարելի հորիզոնները:

Աւ այդ փորձութեան ժամերուն կը տեսնեմ սիրազեղ զոյգ մը որ վարդերով ծաղկած պարտէզի մը արեւոտ արահատին վրայէն կ'երթան ձեռք ձեռքի, իրարու մրմնջելով գոտովագին խօսքեր:

Մայիսեան լուսայեղ որ մըն է. արդէն տաքերը սկսեր են ու արեւի ճառագայթներու մէջ որոնք լուսեղէն սիւններու նման կը մանեն սենեակ վարագոյրներու ընդմէջէն, գոյնզգոյն բլղեղներ դարձդարձիկ կը պարեն, անընդհատ բզզալով:

Եւ յօր վարդի անուշ կը պատրաստեն տան մէջ եւ մօրաբոյրս պատարագ բնելու պատրաստուող եպիսկոպոսի լըջութեամբ, ամբողջովին ձերմակ հագած, զբաղած է այդ բարդ ու նուրբ գործով: Բազմեցին վրայ, որ ձերմակով ծածկուած է ամբողջովին, վարդերու դէպեր կը կուտակուին, բաժնուած իրենց լաւութեան աստիճանով: Կան որ անուշ պիտի դառնան, նուազ լուերը ոչտրակի պիտի գործածուին, իսկ թերթիկներու աւելորդ մասերը, շատ մանր թերթիկները պիտի ծառայեն վարդօղի պատրաստելու:

Մօրաբոյրս իր ակնոցները դրած աչքին, ձերմակ եւ ճապուկ մասներով, մկրատով կը կտրատէ թերթիկներու ձերմակ մասերը եւ վարդագոյն ու բուրումնաւէտ կոհակը կը բարձրանայ ափսէին մէջ:

Այլ միայն սենեակը, այլ ամբողջ տունը եւ նոյն իսկ փողոցը լեցուած է վարդի բուռն եւ թափանցող հոտով: Բուրմունքի գերազրգուածիւն մըն է ուրկէ նոյն իսկ թեթեւ մը թռնաւորուած, գլխու պոչոյս ունին սպասուհին, օգնող կիներ եւ մօրաբոյրս ինքն իսկ ստիպուած է երբեմն ընդհատել աշխատութիւնը եւ սրահէն դուրս ելնել, շունչ առնել: Բայց վարդի հոտը կը տիրապետէ ամենուրեք, սանդուղներուն վրայ, խոհանոցը՝ ուր արդէն մէկ մասը կ'եփուի լոյնաբերան պղինձներու մէջ:

Բազմեցին վրայ, մօրաբոյրն ղէմ ծալապատիկ նստած, յիշելով անցեալ եւ մանկական օրեր կը հետեւիմ այդ նուրբ եւ գեղեցիկ աշ-

խատուիմեան: Ընդհանուր գործ մըն է որ կը պահանջէ ճշակ, փորձառութիւն եւ համբերութիւն եւ որը ունի իր յաջողութիւնները եւ անյաջողութիւնները:

Պէտք է որ վարդը պահպանէ իր հում բուրումը: Միայն փորձ տանտիրուհիները գիտեն այն ճիշդ բաղնիքու գաղտնիքը որով վարդի թերթիկները պիտի խառնուին որոշ չափով շաքարի խառնած ուշաքակին եւ որը կը կատարեն բնագոյով եւ կեցողութեամբ ուշադրութեամբ: Մօրաքոյրս լին է եւ մտախոհ, չի սիրեր որ զինքը բնդհատեն, կամ իր ուշադրութիւնը դարձնեն ուրիշ նիւթի վրայ եւ իր լուսութիւնը կ'ընդհատէ միայն հապճեպ եւ կորուկ հրամաններ տալով:

Վարդին գոյնը պահպանելն ալ մեծ հոգ է եւ այդ մասին զանազան կարծիքներ կան: Մօրաքոյրս չուզեր փորձել նորութիւններ եւ կը հետեւի աւանդութեան. կը կատարէ ամեն ինչ՝ այնպէս ինչպէս իր մայրը, իր մեծ մայրերը:

Ըստիճանաբար խոր եւ գոգաւոր ամանին մէջ հաւաքուած ու տակուած թերթիկները կ'ողողէ լեմոնի ջրով ու աչքի ու ձեռքի չափով, ճարտար շարժումներով կը կատարէ այդ բոլորը ընկզմած իր գործին նրբութեան մէջ:

Օշտակի պատրաստութիւնը նուազ խնամք պահանջելով կը յետաձգէ, եւ ես չեմ կրնար առանց որոշ հիացումի հետեւիլ այդ աշխատութեան նրբութիւններուն:

— Դուրս ելիր, մի փար աչտեղ, կ'ըսէ մօրաքոյրս, մտահոգ՝ իմ մասին:

Ընդարձակ օրահին մէջ ուր պատկերներս գրեր եմ, վարդի հետապնդող բուրմունքը զիս կը սողորէ եւ կարծես շնամ օդս կը ծանրանայ, զիս կ'արբեցնէ: Գլխու պտոյտ, յանկարծական տկարութիւն, ջլատում՝ ծունկերուս մէջ եւ ահա հայելին կը ցոլացնէ զեմքս սոճոյն եւ ձերմկած, մինչ աչքերս կը վառին տենդով:

Երազ, արագ կը հագուիմ ու դուրս կու գամ առնէն եւ Պաղար պաշիի լայն փողոցին մէջէն յառաջանալով կը կրթնիմ արեւանոցիս վրայ որովհետեւ տկարութիւնս չի անհետանար տակաւին արեւին եւ բաց օդին մէջ եւ ուռնգերուս մէջ կը կրեմ արբեցութիւնը վարդի բարկ բուրմունքին:

Ըմբողջ թաղը լիքն է այդ հոտով: Վարդերու եղանակն է եւ շատ տուներէ հետզհետէ աւելի թեթեւ աստիճանով կ'արտաշնչուի անիկա: Ախարաց զոներէ, բաց պատահաններէ գաղը եւ բուրուֆաւէտ ալիքը կը տարածուի միմեջողողին մէջ եւ բզէզներ հրապուրուած իրենց այդ նախասիրած ծաղիկէն կը բզզան արեւին մէջ, կը թափառին ամենուրեք իրենց բնագոյով փնտռելով ուղղութիւնը վարդերուն որ կը դիզուին, բազմոցներու վրայ, փսխներու մէջ, սեղաններու մակերեսին:

Այսօր ինձ մօտ այցելութեան պիտի գայ Վահան Տիրան պէյ, կորգազրիշ յանձնախումբին նախագահը:

Արագ այցելութիւն մը օրիորդ Վառփ. ունանին, որուն հետ դուրս կու գանք եւ կ'անցնինք ծաղկաւետ դաշտերուն մէջէն մինչեւ բարձունքը. կը հանդիպինք տիկին դանիէլեանին, որ գիրք մը ձեռքը՝ նստած է արեւին մէջ, գետինն վրայ, ծառի մը բունին կրկնած: Ընթին մէջ կ'ամնային լոյս մը կ'ողողէ մեզ որը կը զողզոյ առեւի լայն արատներով: Մենք ալ կը նստինք գետինը ու շէնք կարող խոսել, անձնատուր լըյսի եւ տաք միմեյորդի հեշտուէտ ազդեցութեան: Կ'առաջարկեն աւելի հետու երթալ մինչեւ Պուլիուրլուի աղբիւրը, բայց ես կը շտապեմ տուն դառնալ որովհետեւ պէտք է պատրաստուիմ հիւրս ընդունելու:

Հապճեպ կերպով կը ծաշենք որովհետեւ մօրաբոլորս տակաւին բոլորովին չէ աւարտած գործը:

— Ետեղ է, կը հարցնեմ:

Պօրաբոլորս կը վարանի հաստատ բան չսել, թէ եւ գէմբը կը կրէ դժուարութեան մը յաղթողի գոհունակութիւնը:

— Տակաւին տաք է, կարելի չէ հասկնալ, կ'ըսէ, բայց կարծեմ յաջող է:

Բիւրեղեայ պղտիկ ամաններու մէջ, սպասուհին կը բերէ վարդի անուշք որպէսզի ծաշակենք:

Հիանալի է. ուտել չէ ասիկա այլ զգալ, իւրացնել ինչ որ կայ մեր զգայարաններու համար աւելի անշուշտիւնի եւ խուսափուկ. բուրձ եւ երանգ:

— Ընտել չէ այլ բանաստեղծութիւն, կ'ըսեմ մօրաբոլորս որ յանկարծ գոհունակութենէն կը ժպտի իր բարի եւ թառամած դէմքը դարձուցած ինձ որուն վրայ աչքերը տակաւին գեղեցիկ են, լոյսով եւ խմաստութեամբ լեցուն: Գետոյ կը խօսինք Վահան Տիրան պէյի մասին:

Տիրան պէյի ընտանեքը ծանօթ է իրեն ու նոյն իսկ հին ժամանակները, մօրաբոլորս երիտասարդական օրերուն իրենց ընտանեկները յարաբերութեան մէջ եղած են: Ինձ կը պատմէ այդ ընտանեկին եղբրական պատմութիւնը:

Տիրան պէյի մեծ հայրը ազդեցիկ եւ հարուստ չէլէպի, հայ կաթողիկ, կաթողիկ հասարակութեան ղեկավար անդամներէն մէկն էր երբ կ'ենթարկուի Աւետիք Պատրիարքի հալածանքին: Հայ պատրիարքարանը անզօր զգալով ինքիները զսպելու կաթողիկութեան տարածումը կը դիմէ բռնի եւ խարդախ միջոցներու: Աւետիք Պատրիարք Սուլթանը կը շահի իր կողմը հաւատարեցնելով որ կաթողիկ հայերը Եւրոպական պետութիւններու գործակալներն են եւ Օսմանեան պետութեան դաւաճաններ: Բանադրանքներէն եւ բարոյական պատիւներէն յետոյ արիւնարբու պատրիարքը զօրացած կառավարութեան բիրտ ուժով հրամանագիր մը կ'արձակէ որով ամեն մէկ կաթողիկ հայ պէտք

էր ներկայ ըլլար յառաջիկայ կիրակի պատարագին լուսաւորական եկեղեցիի մէջ գղջացողները ըմբոսաներէն որոշելու համար:

Բանարարուած իրենց խղճի ազատութեան մէջ հայ փոքրամիւ հասարակութիւնը որ Պոլսոյ ամենէն քաղաքակրթուած եւ լուսաւորուած հաստատուն էր այն ժամանակ, որ երկարատեւ եւ անարդար հալածանքներու հետեւանքով ստացած էր հոգեկան եւ բարոյական որոշ բարձրութիւն, կը հաւաքուի իր երեւելիներուն տուները ուր ներկայ կ'ըլլայ թիւ պատարագին¹:

Ըյս կրաւորական դիմադրութեան հետեւանքը կ'ըլլայ խմբական աքսոր, իրաւազրկութիւն, բանտարկութիւն եւ այլն: Բազմաթիւ մեծամեծներու տուներ կը սնանկանան, պաշտօնատարներ կը վտարուին եւ ամէն հայ կաթողիկէ տուն կունենայ իր աքսորեալը եւ բանտարկեալը: Տիրան պէյ իր երկու եղբայրներով, անմիջական յարաբերութեան մէջ ըլլալով փրանսական զեապանատան հետ, կը կրեն ամենէն ծանր պատիժը: Հարուստ, ապրած շուայլ եւ վայելուչ կեանքով, յոփացած արքունական պատիւներով, կը նախընտրեն կորսնցնել ամէն ինչ եւ մերժելով ներկայանալ աններող պատրիարքին, կը զատապարտուին մահուան: Իրենց անշարժ կալուածները յարքունիս կը գրաւուին եւ իրենց ընտանիքը ու զաւակները մէկ օրէն միւսը կը կորսնցնեն ամէն ինչ պահելով միմայն իրենց անունը, սրբագործուած նահատակութեամբ:

Կառքը կեցաւ դրան առաջ եւ վարագոյրին ընդմէջէն հազիւ տեսայ հիւրին սիրուէիք:

Հիւրասենեակին մէջ ծանօթացանք իրարու: Երկայն, խոհուն եւ քիչ մը երկար տեւող նայուածքով մը նայեցաւ ինձ մինչ ես կը ժպտի: Ըյդ պահուն մտածեցի:

— Ինչքան մերկ է այս սրահը, կարծես կահաւորուած՝ միմայն գորգերով: Պէտք է փոխել այդ բոլորը:

Ես եւ Տիրան պէյ կեցեր էինք դէմ առ դէմ եւ չուրջ այնքան մերկ ու ընդարձակ կը թուէր ինձ որ կարծես կը կորսնցնէի իմ վարձուքին ու շարժուելիս ազատութիւնը:

Յաճախեցին վրայ նստեցայ, որը մնաքորս ծածկեր է համմեն լահոսի շարժի պատիւ մը ազնուական հիւրին: Չեղբերս միացուցած թնթեւ մը բարձրացուցած ալ ծունկիս վրայ կը լսէի զինքը: Գիտեմ որ ներդաշնակ ամբողջութիւն կը կազմեմ, լահոսին գունեղ խորքին վրայ, իմ մուկ կապոյտ հագուստով որուն վրիզը եւ թեւերը բաց են ու մազերս յարգարած այնպէս որ դէպի գազաթմ բարձրացող կոհակները, գիտեմ, պէտք է փալփան յետ միջօրէի ուժեղ ըլլաին մէջ:

¹ Ըյն ժամանակ կարգ մը հայ կաթողիկէներու տան մէջ որահ մը յառկացուած էր իրր աշտնատեղի ուր կար խորան եւն. այդ տուները ունէին նաեւ իւրնց պատարագիչ հոգի:

Արեւը մինչեւ կէս օր սենեակը ողողելէ յետոյ հիմա անհետացած է տանիքին ետեւ եւ զարմանալի ստուեր մը կայ սրահին մէջ որովհետեւ կարծես թէ պատերը, գորգերը, ու ամէն ինչ տակաւին կ'արտացոլան իրենց մէջ ամբարած արեւի ճաճաններու շողողուն լոյսը։ Այդ պատճառով է թերեւս որ անակընկալ կերպով ցոյք մը կը թրթռայ ու կը մարի. կամ երանգ մը աւելի ուժգին կերպով կը ներկայանայ մեր տեսողութեան։ Գանկարծ ծաղկամանին մէջ բացուող վարդը կարմիր, շատ կարմիր թերթիկները կը թափէ զեօնն կամ պատը ծածկող գորգին նկարներէն մէկը կ'անդառառի կարծես խորքէն ու իր նախուն զիկզակով կ'ընկերանայ մեր նայուածքին ու կը մարի... տարօրինակ ընդարմացում մը համակած է զիս ու երազի մէջ եմ կարծես... Խօսակցութիւնը դանդաղ է ու դժուարաւ կը պահանջէք անոր ընթացքը։ Ձիւրար կը զիտնէք անտարակոյս. կ'ուզէի իր պատկերը նկարել։ Ահա այդ է, կը մտածեմ, իմ մտազբաղութեանս պատճառը։ Կ'ուզէի այդ դէմքին զաղտնիքներուն եւ անօրինակ հրապոյրին թափանցել ու ինչ կը թուի որ աչքերս փակ ու մտքովս աւելի յստակ պիտի տեսնեմ զինքը։

Առաջին հանդիպման յատուկ սովորական խօսակցութիւնը վերջ կը գտնէ երբ մօրաբոլորս կը մտնէ սրահ։ Հագեր է իր մեծ օրերու սեւ հագուստը որը զարդարուած է նրբակերտ բանուած ձերմակ օձիքով եւ թեւնոցներով։ Խեղապէս վայելուչ ձեւ եւ քալուածք ունի անկիա իր ձերմակ տակաւին առաւ եւ թեթեւ մը գանգուր մաղերով, իր մեղբամամի գոյն թառամած մորթով որուն վրայ կը բացուին սեւ աչքերը։ Ընդունելութեան յատուկ ձեւ ունի որ կը վերապահէ այն հիւրերուն որոնք կարող են գնահատել իր շնորհքը եւ վայելութիւնը, հին օրերու սովորութեանց յատուկ։

Քանի մը բոլակէն կը ներկայանայ անուշի ափս'ն — արծաթ՝ դուռագուած աննշմարելի կապոյտով — եւ վարդի անուշը կը յաղթանակէ, սաքսի լուսանցիկ ընդունարանին մէջ, իր երանգով եւ բոլորով։

Մեծափայլելու եւ հանգիստաւոր բան մը կայ այդ բոլորին մէջ եւ երբ Տիրան պէյ եւ մօրաբոլորս զբաղած են իրենց հօրեմական յարաբերութեանց յիշողութիւնները թարմացնելու, ես ազատ այլ եւս, կը դիտեմ հիւրս։

Տիրան պէյ այնպիսի մարդ մըն է որ բազմութեան մէջ կարող էր անցնել առանց ուշադրութիւն հրաւիրելու, որովհետեւ իր անձին ու մասնաւորաբար իր դէմքին առանձնայատկութիւնները զգայուն կարող են դարձնել միմիայն նրբաձաշակ մարդիկը։ Միջինէն քիչ վեր հասակով եւ նիհար, վայելչակազմ առանց սեթեւեթի, խարտեաշ որ սկսած է ձերթիկ, նրբագիծ եւ դժգոյն թերեւս այն արեան պակասութեան պատճառով որ յատուկ է մայրաքաղաքացի հին ընտանիքներու սերունդներուն, դէմքին վրայ կը կրէ ազնուական յոգնութեան դրոշմ մը։ Իր մանր եւ դեղին աչքերը որոնց շատ մօտէն կ'ընկերանայ խարտեաշ յոնքերու գիծը, ծածկուած են ռսկիով շրջանակուած ակնոցներու ներքեւ։ Զակատը լայն, կարծես պրկուած, առանց խորումի, քունքերուն վրայ կ'ստանայ այնպիսի թափանցկութիւն որ երակներուն ցանցը

նշմարելի կը դառնայ: Դէմքին քիչ երկար ձուռններ կը վերջանայ պղտիկ մօրութով մը որ աղիւս արեւոտն է: Երծուային քիթը նուրբ ոնգունքով դէմքին կու տայ իր վերջնական նկարագիրը մինչ փոքր պեխերուն ներքեւէն անթերի գիծով շրթները, շատ թարմ, շատ մաքուր, ժպտուն եւ ձկուն զարմանալի զգացում կը ներշնչեն մտերմութեան եւ գորովանքի:

Անտարակուսելի է որ այդ նրբութեան եւ ուժի խառնուրդը այդ վայելուչ պարզութիւնը արտայայտութեան եւ խօսքի ներդաշնակ դիտութիւնը չէին կարող անտարբեր թողուլ սեւ եւ նրբաճաշակ կին բայց ինչ որ իմ ուշադրութիւնս կը հրաւիրէ ուրիշ բան է: Ցարօրինակ հանգստի ու ներքին ներդաշնակութեան զգացում մը ունիմ: Կարծես բոլոր խառնուրդը ձայները բաժնէն իմ մէջ, այն թուկտող անհամբերութիւնը որով միտքս մէկ կէտէն միւսը կ'ոտնէ, որ թող չիտար ինչ պահ մը կանգ առնել տպաւորութեան մը վրայ, դադրած է այս միջոցին: Ամէն բոցէ-կարծես կ'ուզեմ ըսել... ահա այսպէս... ձիւղդ այսպէս... խօսքը, ձայնը, շարժումը, շրթունքին ժպիտը, խոհուն եւ երազուն նայուածքը, ամէն ինչ կարծես կը համապատասխանեն իմ ներքին եւ թարուն ներդաշնակութեան որ կարծես յայտնուեցաւ ահա այս բոցէիս...

Ուրախ եմ... չեմ կարող ըսել, բայց տեսակ մը հաճելի թմրութիւն գրաւած է զիս. ուղեղս չի գործեր այլ եւս, կամ կ'անջատուի ներքին եւ ամբացաւորելի զգացում մը եւ իր հակակշռի ուժը կը կորսնցունէ: Բնազգական եւ անդիմադրելի հաճոյք մըն է որ կը գրաւէ զիս, անսանձ բայց տակաւին ջրիւ, տեսակ մը անձանթով զօրութիւն որ կը զգամ թէ կը սաւառնի իմ վրաս, որ տակաւին չէ տիրապետած ինձ բայց ուրկէ խուսափելու ոչ ուժ ունիմ, ոչ բաղձանք:

Տիրան պէյ յանկարծ ինձ կը դառնայ:

— Քանի որ տակաւին լոյսը չէ փոխուած, կ'ուզէք Տիկին, տեսներ ձեր պատկերները:

Անպատելի վախ մը կը գրաւէ զիս ու նաեւ տեսակ մը ամօթխածութիւն: Իմ գործս, իմ հոգոյս երեսակներուն արտայայտութիւնը, սահմանուած մարդոց բազմութեան ցուցադրուելու, պիտի ուզէի քողարկուած պահել այդ մէկէն եւ աստիճանաբար յայտնել զայն: Ետէն զատ ուրիշ զգացում ալ կայ. ես որ բաւական զբաղաւորուած եմ մարդոց կարծիքին դէմ եւ հասած եմ արդէն որոշ անտարբերութեան, յանկարծ մանկան պէս կը դառնամ զողահար եւ վարանոտ եւ աչքերս կը խոնարհեմ գետին որպէս զի չի յայտնուի իմ շփոթութիւնս...

Ե. յսու ամենայնիւ կ'անցնինք սրահ. բազդը ինձ օգնութեան կը հասնի: Օրիորդ Աստվառեան կու գայ այդ միջոցին, կ'ուզէ ինքն ալ ընկերանալ Տիրան պէյի այցելութեան: Ուրախ է, ժպտուն եւ թեթեւ՝ թիթեւոնկի նման: Իր լաւ արամադրութիւնը կը համակէ մեզ եւ թէեւ խորքերուս մէջ կը մնամ վրդովուած բայց կը յաղթիմ ստանալ որոշ կեցուածք եւ երբ Սպիի թեւս մտած կը քաշքշէ մէկ պատկերէն միւսը, ընդհատելով իր հարցումները եւ

դիտարկութիւնները զուարճալի պատմութիւններով, բանաստեղծներով, հեղ-
նութեամբ, կը խնդամ իրեն հետ ջղային կերպով բայց հոգիս լի է անձկու-
թեամբ, խռովքով եւ յուզմամբ:

— Ի՞նչ ունիս այսօր, հիւանդ ես Իմեմ, կ'ըսէ յանկարծ Սօֆի:

Տիրան պէյ կը դառնայ մեր կողմ, արեան արիւր մը կը բարձրանայ գէպի
դէմքս: Ե.յ. միջոցին երեկոյեան լոյսը կը զողողայ հարաւային քամիէն որ
յանկարծ կ'անցնի վարագոյրները զողողացնելով: Տան վրայ մագլցած կիտին-
ներու բուրմունքը կը շնչէր լիաթոր... տենդագին յուզում մը կը սարսույ
միջոցին մէջ... Իրարու կը նայինք զարմանալի եւ խորաթափանց նայուածքով
եւ կարծես կ'ուզէինք խօսել մինչ Սօֆի կը մօտենայ պատկերի մը: Բայց բա-
ռերը դժուարաւ կը հասնին մեր շրթներուն. անոնք չեն ձեւակերպուիր այն-
պէս ինչպէս կը բղբին ու բռնազրօտիկ բան մը կայ մեր փոխադարձ վերաբեր-
մունքին մէջ:

Կեցած ենք իմ ինքնանկար պատկերիս առաջ, եւ ես մտաւանջ եմ,
զո՞հ է թէ զժգոհ: Ինչո՞ւ ինձ կը նայի այդպէս խոր եւ յուզած նայուած-
քով մը: Դիմացը պատին երկայնքին գէպի բազմոցը կ'երթանք ու կը նստինք
քով քովի:

— Տիկին... ես չեմ ուզեր ձեզ խօսել թեւադրուած միմիայն սիրալիր
քաղաքավարութենէ. ես եկայ գէպի ձեզ, եկայ տեսնելու ձեր գործը անորոշ
զգացումով...

Միտտ կարծես սեղմուած է ամուր ձեռքի մը մէջ ու երեսներս կ'այրին
տենդով:

— Ձեր մօտին լսած եի վաղուց եւ այս վերջին օրերը յաճախ ձեր
գործին ու ձեր անձին վրայ խօսեցան ինձ... բայց...

Կարծես ուրիշ արեւ մը կը լուսաւորէ սրահը, կարծես տարրեր միմե-
տրդի մը մէջ ենք ու անձկագին անհամբերութեամբ կը լսեմ իր ձայնը:

Յուզմամբ, թէ եւ առանց հապճեպի եւ առանց շփոթութեան անիկա
կը շարունակէ:

— Աւ ինչ որ տեսայ ձեր մօտ, ինչ որ զգացի... կը գերազանցէ իմ
բոլոր անկեղալութիւններս:

— Տիրան պէյ, կ'արտասանեմ յանկարծ, զարմացած ձայնիս անսովոր
թրթռացումէն, ձեր հաւանութեան մասնաւոր կերպով զգայուն եմ:

Ար դառնամ իրեն ու զարձեւալ իրարու կը նայինք երկար եւ խոր
նայուածքով մը: Տեսակ մը աննկարագրելի բան կայ այդ մեր նայուածքին
մէջ. կարծես աւելի խոր բան մը, աւելի հոգեկան խելութիւն մը հաղորդակ-
ցութեան կը մօտեն իրարու հետ:

Յետոյ աւելի հանդարտ եւ մթառով կը խօսի իր ապաւորութեան
մասին: Ընտրին անգամն է որ Ա. Պոլիս գալիս ի վեր խնկապէս նկարչական
կիրթ ճաշակ ունեցող մարդու խօսք կը լսեմ: Իր գնահատութիւնը յստակ է
եւ խորաթափանց:

— Կարծէք թէ ընտանի էք նկարչական արուեստին:

— Իս ինքս երբէք չեմ նկարած բայց շատ կը սիրեմ նկարչութիւնը: Բիզանդական եկեղեցական պատկերներու հաւաքածոյ մը կազմեր եմ մեծ խնամքով եւ սիրով եթէ պատիւ ընէք մեզ մօտ հիւր գալու, հաճոյքը կու-
նենամ ձեզ ցոյց տալու իմ փոքրիկ թանգարանս:

— Մեծ հաճոյքով, Տիրան պէյ:

Սօֆիին ծիծաղը մեզ կ'սթափեցնէ. կը դառնանք իր կողմ. պատու-
հանէն դուրս կախուած կը խնդայ չեմ գիտեր ինչ բանի մասին: Ժամը յա-
ռաջացած է եւ լոյսը կը նուազի սրահին մէջ: Մօտակայ պարտէզին մը ծառե-
րուն սօսափունը կը բարձրանայ դէպի մեզ, շրթներուս վրայ օղը ծանրա-
բեռն է բուրմունքով ու կարծես ամենազօր գեղեցիկութեան մը ցրիւ տար-
բերը ամէն կողմերէ կը դիմեն դէպ հոգիս զարգարելու համար իմ կեանքի
այս ժամը:

— Չեր արուեստին մէջ ունիք զուսպ ուժ եւ իմացականութիւն:

— Օ՛հ Տիրան պէյ...

— Աւ կարծէք կնոջ ձեռք չէ որ բռնած է ձեր վրձինը... ձեր պատ-
կերը, օրինակի համար... միայն մարդը կարող էր զայն նկարել այդպէս...
դժուար է առ այժմ բանաձևել իմ զգացումն ու մտածումն բայց այդ պարզ
է. միայն մարդը կարող էր նկարել կինը իր ամենէն յուզումնային, իր գերա-
զրգուած ապաւորութիւններու ազդեցութեան տակ:

— Տիրան պէյ... ես պիտի ուզէի ուրիշ ատեն եւս եւ աւելի երկար
խօսել ձեզ հետ արուեստի մասին. ես պիտի ուզէի այս առաջին ապաւորու-
թեան ազդեցութիւնէն ազատուած, աւելի խիստ քննութեան ենթարկել իմ
գործս ձեզ հետ: Այլ որ ինձ խօսած է այնպէս ինչպէս դուք... ես ինքս այս
պահուս չեմ կարող իմ միտքս յստակ կերպով արտայայտել...

Յանկարծ գլուխս բարձրացուցի եւ իրեն նայեցայ:

Ընկնի ներքոյ զգացումով մը պատասխանեց իմ նայուածքին ու շրթնե-
րուն վրայէն տեսայ որ սարսուռ մը անցաւ. խօսքեր որ անցան առանց արտա-
բերուելու:

Սօֆի եկաւ մեզ մօտ ընդհատելով մեր խօսակցութիւնը: Ընդհա կեցաւ
պահ մը ու հեղեղութեամբ ժպտելով նայեցաւ. մէկ ինձ մէկ Տիրան պէյին...
յետոյ յանկարծ մեր դիմացը կանգնած, պատկերին նայելով ըսաւ:

— Ինչպէս լու է, լու է, չէ, Տիրան պէյ... Իս կը կարծեմ թէ Իմ-
մային ամենէն յաջող պատկերն է:

— Լու է, կրկնեց Տիրան պէյ եւ զարմանալի է. կարծես ռեւ է տեղ
տեսեր եմ ես այդ պատկերը. կարծես այդ աչքերը, այդ դիմագիծը... այդ
սիլուէթը անձանօթ չէ ինձ...:

Սօֆիին հետ հիւրս առաջնորդեցի մինչեւ դուռը: Պարտէզին ցանկապա-
տէն անդին վարդենիներու շուքին մէջ անգամ մըն ալ Տիրան պէյ դարձաւ:

մեղի եւ երկուքս բարեւեց կառք նստելէ առաջ: Սօֆիին հետ իջանք սան-
դուղներէն ու մտանք պարտէզ:

— Իմմա, Իմմա, բտաւ կատակով Սօֆի. Տիրան պէյը...

Ձի շարունակեց բայց հասկըցայ. իմ յուզումս իմաստ մը ստացաւ ինձ
համար եւ ինքը չգիտցաւ որ այդ բոպէին իմ կեանքի ամենէն յուզումնալի,
ամենէն գեղեցիկ ու տառապագին շրջաններէն մէկը կը բանար այդ խօսքերով:

Ամէն բան կ'անցնի, ամէն բան կը մարի, ու մեր փոխադարձ զգացում-
ներն ալ շէին կարող իրենց վախճանին չի հասնիլ... Ո՛վ էր յանցաւոր: Ոչ
ես եւ ոչ ինքը ապահովաբար... տեսողութիւնը մեր սիրոյն կախում ունէր իր
առաջին բոպէէն ստացած մղումէն եւ անիկա դադրեցաւ այնպէս, առանց
պատրուակի, քաղցր միմունքի մը մէջ, ինչպէս գարնանային անձրեւ ծաղկա-
ղարդ ծառերու վրայ:

Ամիսներ, տարիներ անցեր են այլ եւս ու այս իրիկուն կը յիշեմ իր
քաղցր եւ յուզուած զէմքը եւ գեղեցիկ զգացումին ճառագայթումը: Այդ
օրերուն հօգիս զգացի ազատուած որովհետեւ այդ օրերուն միայն զգացի սերտ
հաղորդակցութիւնը անսահմանին եւ անծանօթին հետ: Պահներ եղան երբ
երջանկութիւնը եւ ուրախութիւնը վերցուցին իմ մտքի հայեցողութենէս շափի
եւ միջոցի սահմանները: Պահներ եղան որ անվերջ ժամանակներու ցուրտ եւ
գերագոյն զգացումը ներշնչեցին ինձ եւ նաեւ ժամեր տառապանքի ու ցաւի
որ դարերու զանգաղութեամբ թաւալեցան: Բայց այդ բոլորը համարժէք են
այլ եւս եւ նշանակութիւն ունին միայն իրենց բովանդակած յուզումի ուժ-
գնութեամբը:

Այսօր երբ երանգապնակս ձեռք կ'առնեմ իմ ուրախութիւններս եւ
տխրութիւններս կը վերադառնան ինձ եւ վրձինս կ'առաջնորդուի իմ ներքին
զգացումներուս յուզումովը: Ամէն օր եւ ամէն ժամ կրկին կապրիմ այդ անցեալ
ժամերը եւ յաւերժութիւն կու տամ անոնց որ ժպիտով կամ արցունքով կը
ներկայանան ինձ: Ու մարդիկ որ արուեստագէտի մը գործերուն առաջ կանգ
կ'առնեն չեն կարող երեւակայել որ մենք ստիպուած ենք մոռցուած եւ ան-
ցեալ վիշտ մը հարիւր անգամ վերականգանացնելու եւ հարիւր անգամ մեր
սիրտը արիւննելու որպէս զի անոր կենդանի եւ ներկայ տալաւորութեան կա-
րենաւք հաղորդակից ընել անցնող գորշ եւ անտարբեր ամբոխը:

Իոտոտանիս առաջ կեցած, ճերմակ կտախ գիմաց ի զուր կը ֆանտմ
մաքովս սեւեռել տեսիլքը այն ժամուն որ խուսափուկ գիծերով կը ներկայա-
նայ ինձ: Յիշողութիւնները կը խուժեն գէպի հօգիս զղոզելով անոր անշար-
ժութիւնը... իմ նախկին մոռումներս եւ մտքի տանջանքներս անհետացած
են կարծես: Հօգիս աքտորեալ կարծեց գտնել իր լայն հորիզոնները որով-
հետեւ ուրախութիւնը եւ վիշտը պահ մը բոլոր փակ դռները բացին իր ան-
հանգիստ եւ անձկալի անհամբերութեանը առաջ:

Բայց այսօր ահա կրկին իմ վրձինս կը վարանի կտաւին վրայ... եւ կը զգամ որ կը վերագառնամ իմ ներքին բանդիս որը միմիայն զարգարուած է այլ եւս յիշողութիւններով եւ ցանկութիւններով:

Վեկի լաւ է թողում ամէն ինչ եւ երթամ Տիկին Դանիէլեանի այցելութեան ուր եւ կարող եմ հանդիպել Հրանդ Չերքէզեանին... Քերեւս իր խիստ եւ յանդիմանող նայուածքը մեղմանայ երբ իմ աչքերուս մէջ տեսնէ կարօտը նոր գարուններու, կարօտը կեանքին որուն լոյսով եւ մրուրով խառն ալիքը կը բարձրանայ շուրջս... Քերեւս զգայ նաեւ որ հակառակ իմ յանձնապատասխան առանձնութեան, հակառակ այն հաւատքին որով կը կարծէի թէ առած եմ իմ ազատութեան թռիչքս, եւ որը ինձ կը հեռացնէր իրենցմէ, դարձեալ եւ միշտ սքսորի ընկերներ ե՛ք, բանդարկեալ մեր կառուցած ներքին բանդերուն մէջ եւ խիստ բանդապահներ իրարու:

Յետ միջօրէի արեւը կ'իջնէ հորիզոնին վրայ իր ջերմութիւնը մեղմանցնելով. հեռաւոր հովիտներէն հովիտի մը սրինգը կը հնչէ. վարդազոյն ամպի ծուկներ արագութեամբ կ'անցնին երկնքին վրայէն: Վեկի լաւ է մնամ մինակ եւ լսեմ իմ հոգիիս միմունջները. երթամ պարտէզին խորքերը, ծաղկած կեռասներներու ներքեւ որոնց ձերմակ թերթիկները այնքան գեղեցիկ ժամբուռ մէջ անձրեւեցին մեր վրայ:

Արտատպութեան իրաւունքը
վերապահուած է հեղինակին:
